सि॰ चं॰ ॐस्वस्तिश्रीगणेशाय नमः ॥ येषेदा सततं स्तुवन्ति नितरां ध्यायन्ति ये योगिनो यं स्तुवन्ति निदानमुक्तिरसिकाः श्रीशार्ङ्गिणं यं पुमान्
१ मान् नसिनोऽलसुनाऽरुणांशुवपुषि प्रज्ञाल्लके शार्ङ्गिनेमञ्जित्रसतास्तु दाभयकरे श्रीमन्महालारी १ विस्मामान्वयसागरहिमरु
चिर्विद्वन्मणिः श्रीगुरोः काशीनाथसुभाभिधानतनयः कारुण्यबोधाम्बुधेः स्वान्तध्वान्तमान्धकारतरणी श्रीपादपङ्केरुहद्वंद्वं सके
लयामि हृद्यसमलं प्रत्यहं देवेश्वरम् २ आन्यातनमनेकश्रीकृष्णश्रीहरिदीक्षितः तर्कसंग्रहगूढार्थोन्विपुलोऽस्ति यथामति ३
श्रीमद्विक्रमवत्सराधिपसहस्रस्याधिराज्ये मिते वसुनगाङ्गसिंहन्नपतनये श्रीवसिंहप्रभो सुतानापुविनिर्मितोऽलिखत सिद्धा
न्तचन्द्रोदये स्पष्टसुमनोऽनुपलितमनोहर्षं स्वान्तनाशिनम् ४ ग्रन्थादौ निर्विघ्नपरिसमाप्त्यर्थं मङ्गलं महोपाध्याय विश्वनाथानुभि
नकृतं निबोधितकर्तव्यताकं नमस्कारात्मकमङ्गलमाचरन् शिष्यान् प्रत्युपदेष्टुं ग्रन्थतश्चतुर्थपदार्थं यत्शिष्याणामवधानाय चिकीर्षि
तग्रन्थप्रतिज्ञां च कुर्वन् शिष्याणामर्थप्रश्नप्रश्रयेण्याप्तिकमार्गप्रश्नयेज्ञाननिबिडिविगुणाति निधायेत्यादिना ॥ नन्वयं प्रतिनिधि
षधीक्रियते तत्कौतुकादिवदाद्यालिखितम् सदेवेतरोऽपि लक्षणीयस्यास्मिन्साक्रियतइत्यर्थः नाममात्रेणावस्तु कीर्तनमुद्दे
श॰ यथा द्रव्यगुणादि इति असाधारणधर्मो लक्षणं यथा पृथिव्या गन्धवत्त्वं लक्षितस्य लक्षणं सम्भवति न वेति विचारः परीक्षा नन्वेतन्मुद्देश
लक्षणपरीक्षाणां कीर्तनं प्रयोजनमपेक्ष्यत आह सुखबोधायेति सुखेनानायासेन बोधाय पदार्थज्ञानाय इत्यर्थः तथा च त्रिविधं शास्त्र
स्य सम्पूर्णत्वे लक्षणपरीक्षा चेति आद्यसमाप्तावुद्दे [illegible] ज्ञानमपेक्षितम् एतस्य एतत्प्रयोजनम्
लक्षणज्ञानं भेदज्ञानमिति चव्यते परीक्षायाः लक्षणदोषपरिहार इति मतम् ननु कुसुमाञ्जलिलीलावत्यादिग्रन्थाध्ययने नापि एतद
धीन तत्त्वज्ञानसम्भवे किमर्थमयं ग्रन्थारम्भः इत्यत आह बालानामिति तथा च तेषामिति दुर्बोधकत्वात् बालानां बोधो नभ
वतीति भावः अत्राधीतव्याकरणकाव्यालंकारोऽनधीतन्यायशास्त्रो बालः ॥ मङ्गलाशीर्वादनमस्कारवस्तुनिर्देशभेदेन मङ्गलं त्रिविध २

ओं कं शास्त्रादीनामस्त्यादि स्थितिमत्प्रकृते मंगलस्य अन्याराधकत्वनयावन्ता कृत्वा कथं ग्रंथ क्रियतइत्यत्राह निधायेति चिन्तयेद
जगत्कर्तारमीशानं सूत्रितं हरिं मनसि निधाय चिंतयित्वा गुरुवृदं च निधाय नर्थः नयावातनमस्कारात्मकमंगलकृतमेवेत्यर्थः
नचेश्वरस्मरणे समाप्तिर्निर्विघ्नं गुरुवन्दनमयुक्तमिति वाच्यं गुरोरपि ईश्वररूपत्वात् गुरुर्देवः परं ब्रह्मेत्यादि
वचनाद्गुरो ईश्वरस्य निरूपणेन तस्यैवावश्यकत्वात् ईश्वरमङ्गलस्य समाप्तिहेतुत्वे साधकमनिर्णयाद्याधिकमतनिरा
करणायग्रन्थे बोधकम् यद्वेश्वरमङ्गलमेवाभिप्रेतं तस्य प्राधान्यं दिवाकर दीधितेरागेदीपदीधिते चात्र मोत्पादकत्वं विशिनष्टि।

समकविनिरूपका विवेक। इति मिश्रव्याख्या॥ अथमङ्गलसमाप्तिप्रतिकारणं कादम्बर्यादिमङ्गलसत्वेऽपि समाप्त्यनुपपत्तेः अन्वयव्यतिरेकव्य | नास्तिकग्रंथे
यनानिरूपितत्वाभिचारकत्वाच्चाप्रसिद्धिश्च न यत्र समाप्तिस्तत्र मङ्गलमित्युपलब्धिमेवान्वयव्यतिरेकाभ्यां मङ्गलस्यैव विकारणं | गतानामसमा
तत्रनाचनाना ति = | प्तिर पात प्रति।

नास्त्यासत्वकल्पनेनान्वयव्यभिचाराभावात् नास्तिकग्रन्थे तु कार्यान्तराद्विष्णुमित्युपाद्यानास्ति कः फलमंग
लकः विघ्नध्वंसपूर्वकग्रन्थसमाप्तिमत्त्वात् चैत्रवदित्यनुमानाज्जन्मान्तरीयमङ्गलसिद्धेर्व्यतिरेकव्यभिचाराभावाच्च। ननु सं
लस्य श्रुतिबोधितकर्तव्यताकत्वे किं मानमिति चेत् मङ्गलं श्रुतिबोधितकर्तव्यताकम् अलौकिकशिष्टाचारविषयत्वात्
दर्शादिवत् इत्यनुमानमेव लौकिकव्यभिचारवारणायालौकिकेत्याचारविशेषणम् उन्मत्तकृतरात्रिश्राद्धादौ व्यभिचारात | ब
शिष्टेति शिष्टत्वं हि भक्तिश्रद्धादिभिर्वेदानुमतकर्मकर्तृत्वं नास्तिकाभासव्यभिचारवारणाय भक्तीत्यादि। चैत्यवंदनादि | आचारस्वनिष
वैदिकव्यभिचारवारणाय वेदानुमतेति। भक्तिश्चास्तिकत्वं तत्त्वं च प्रामाणिकत्वाशयं भूयिनश्चयं इति संदेहः न यात्र वर्ते = | परमतिचिन्त्य भाक्तिरेकं

सि यं

२

समवायिकारण [illegible] ... [illegible]
जातिमत्व = ४

नन्वाकाशादीनाम् [illegible] ...
[illegible] सिद्धिः [illegible] = ३
[illegible]

मंगलस्य विघ्नध्वंस [illegible] समाप्तिं [illegible] प्रतिबंधकाभाव [illegible] कारणम् [illegible] नमोऽस्तु [illegible] ...
[illegible] पदार्थान्विभजते [illegible] द्रव्येति [illegible] पदार्थसामान्य [illegible] ...
[illegible] विभजते [illegible] ...
[illegible] ... [illegible]
[illegible] कारण [illegible] ...
सिद्धिः [illegible] समान [illegible] ...
[illegible] गुणसमानाधिकरण [illegible] ...
[illegible] ...
[illegible] पृथिवीति [illegible] ...
[illegible] प्रसिद्ध [illegible] ...
[illegible] ...
[illegible] ...
[illegible] ...
[illegible] ...
[illegible] ... २
[illegible] ...
[illegible] ॥

[illegible marginal notes]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ द्रव्यत्वं जातिमत्त्वं । गुणाचन्द्रं ॥ समवायिकारणत्वं वा ॥ द्रव्यत्व [illegible]

[illegible] द्रव्यत्वजातिविद्रव्यमिति प्रत्यक्षं द्रव्यत्वं [illegible] विकार [illegible] किं विद्रव्यत्वं [illegible] कारण

तावात्र [illegible] निकार [illegible] न [illegible] धर्मे विधया द्रव्यत्वजातिसिद्धिः । नन्वाद्य [illegible] द्रव्यत्वाति

[illegible] । न च [illegible] समवायिकारणाभावात् [illegible]

[illegible] कारणभेदं [illegible] कार्यभेद नियामकत्वादिति चेत्तं ॥ गुणसमानाधिक

रण [illegible] प्रतीति [illegible]

[illegible] किं [illegible] नाधिकरणं संबंधेन [illegible] जाति [illegible]

रिति संतव्यम् [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] कारइति प्रत्यक्षं [illegible]

[illegible] प्रतीते [illegible] गुणक्रिया [illegible] द्रव्यत्वसिद्धिरिति [illegible]

[illegible] ॥ तदुक्तं ॥ [illegible] परापरविभाग [illegible] द्रव्य [illegible]

[illegible] चेन्न ॥ तत्र द्रव्यत्वे आलोकसहकृतेनैव चक्षुरिन्द्रियेण [illegible]

द्रव्य [illegible] चक्षुरिन्द्रियस्य कारणत्वात् ॥ [illegible] आलोकमन्तरेण

कथं चाक्षुषमिति चेन्न [illegible] इन्द्रियस्य [illegible] सहकारित्वेन [illegible]

[illegible]

सि॰ कौ॰
३

[illegible]

नात्वं यद्वा स्वरूपेणैव तद्वद्विशेषणतया ॥ न च इत्यादौ सति मानो सयोगमात्रेः इत्यादौ सकृत्सत्त्वात्
ब निति वा च्यम् ॥ आलोके सत्यां तयोः संयोगस्य सत्त्वेऽपि तदा नमिति प्रतीत्यभावात् ॥ किं चानिरिक्तत्वम
कस्यमेव आद्यं भावादिकत्वेनैव केवल वा वक्तव्यता ॥ तस्मादेव प्रकाशः एकैकोपि मानत्वाभाववत्तम ॥
एतेन चिन्तितो भावितिनात्रत्वात्सामान्यपदं सर्वाणि चतिदेशीय कार्याभावात्पत्या प्रकाशकपदं इत्यादि कालिकसंबंध
स्वाभाववत्त्वेऽपि तदपदेनैव तत्र स्वसत्त्वे प्रतीतिर्भ्रमः । अभावपदस्य पदस्य तु भावत्वात् इत्याद्यो भावो तेन
इति बोध्यम् ॥ एवं दव्यसामान्यलक्षणम् ॥ गुणानिभजते ॥ रूपेति ॥ रूप रसगंधस्पर्शसंख्या परिमाण पृथक्त्व सं
योग विभाग परत्वापरत्व गुरुत्व द्रवत्व स्नेह शब्द बुद्धि सुख दुःख इच्छा द्वेष प्रयत्न धर्माधर्म संस्कारास्तु
विंशतिर्गुणाः ॥ उत्क्षेपणापक्षेपणाकुञ्चनप्रसारणगमनानि पञ्चकर्माणि ॥ ननु लक्षणानि गुणत्वजा
तिरभावे द्रव्यत्व संयोगभिन्नत्वे सति कारणत्वाभावेति लक्षणे द्रव्यकर्मभिन्नत्वे सति सामान्यवान्
गुणः द्रव्यकर्मभिन्नत्वे सति सामान्यवत्त्वे विशेष सत्तादिसामान्यवत्त्वे सति [illegible] अतः विंशति
गुणा इति भेदः [illegible]
दव्यत्वं [illegible] अन्यविशेषिकस्य च स्पर्शवत्त्व [illegible] अतः तिबोध्यम
[illegible] भावरूपत्वाद्यास्यत्वकृत्य भावरूपत्वान्न [illegible] ॥ इति गुणसामान्य
निरूपणम् ॥ कर्माविभजते ॥ उत्क्षेपणेति ॥ कर्मत्वं जाति [illegible] ॥ संयोग भिन्नत्वे सति [illegible] राम
३

[illegible]

योगसमवायिकारणकर्म संयोगभिन्नत्वे सत्यनपेक्षकारणम् [illegible] संयोगादिकार्यमुत्क्षेपणसंयोगासमवायिकारणे ह
स्तमुत्क्षेपणसंयोगे [illegible] जातिबाधिका [illegible] इति कर्मसामान्य
निरूपणम्॥ सामान्यं विभजते ॥ परमिति ॥ परमपरं चेति द्विविधं सामान्यम् ॥ अपरसामान्यमपरसामान्यमित्यर्थः
परत्वं चाधिकदेशवृत्तित्वं तथाहि द्रव्यादित्रिकं सदिति विग्रहीते सत्ताभावस्तेनैव [illegible] जातिनामकाचन
जातिरस्ति सा च द्रव्यत्वाधिकरणद्रव्ये [illegible] अधिकदेशे गुणकर्मणोरपि वर्तते अतः परं सामान्यमित्युच्य पांतैस्तैलत्व [illegible] परत्व ॥
ते अपरत्वं च न्यूनदेशवृत्तित्वं वर्तते च द्रव्यत्वे [illegible] साधारणत्वाधिकरण [illegible] द्रव्यत्वं तद्वृत्तित्व
परत्वसामान्ये [illegible] न्यूनैव सत्ति ॥ द्रव्यत्वस्य च पृथिवीत्वापेक्षया परत्वात् [illegible] ॥ एकत्वस्य
त्वापेक्षया परत्वाभिप्रायकत्वात्तस्य सामान्यत्वादिकं न जातिः किं तूपाधिः यद्यपि धर्मसमानमुपाधिरित्युच्य
ते तथापि जातिभिन्नो धर्मः स्वात्र विवक्षित [illegible] तत्र द्वौ वस्तुपदार्थ
[illegible] दित्वे धर्मः यथा [illegible] वत्त्वाभाववत्त्व [illegible] कार्यमाकाश
त्वकालत्वादिकान्यपि द्वितीयोऽनिर्वचनीयो धर्मः [illegible] सामान्यादेः [illegible] प्रकाशते
नित्यमेकमनेकानुगतं सामान्यमिति [illegible] न च तत्त्व [illegible] भवति घटत्वपटत्वाद

सत्तोपाधिः ॥   भूमाव ॥

भावत्वसमवायेकार्थसमवायसम्बन्ध
रत्वेन समावायत्वम् स्वरूपसम्बन्धविशेष
केचित्

नि॥ भावभिन्नत्व ॥ भावत्वाभाव ॥ ... ॥ ... अभावत्वविशेष ... ॥ ... केचित्
स्वरूपत्व ॥ अभावप्रतियोगिकत्वनिरूपकत्व ... त्वत्वरूपतया । ... प्रागभाव
पत्तेः ... ॥ इत्यभावत्वमन्यनिरूपणम् ... धर्मो वै धर्मी
निरूपितेन ... दुःखादिस्वरूपत्वं दुःखादिनां भावत्वेन
नेकत्व ॥ समवायिनस्व ... च ॥ दुःखादिच ... समवेत समवेतत्वं । दुःखादित्रय ... त्वाच
समवायेकार्थसमवायसम्बन्धेन ... ॥ ... ॥

कार्यत्व

...कत्वम् ॥ ... ॥ ... ॥ प्रध्वंसाभावो ... भावो
... पृथिवी ॥

सामान्यादिचतुष्टयस्य ... त्वं ॥ ... धर्मी ... ॥
इति सिद्धान्तचन्द्रोदये ... इति भाषापरिच्छेदः ॥१॥ ... ॥
... तीति ॥ ... समवायेन ... ॥
... ॥
... सम्बन्धेन ...
... ॥ ... इति ...

[illegible]

[illegible]

तदवच्छिन्नत्वस्य तस्य दर्शितत्वात् तद्वद्गोर्न श्लीनलक्षणं तस्यातिव्याप्तिर्दुरवारत्वात्॥ ननु भवस्य प्रत्यक्षत्वा माहंहि तत्त्वम॥ [illegible]

पृथिवीत्वेकदाचन संसर्गाभावाभावत्वात् एवं गंधवत्त्वस्य लक्षणे सर्वपक्षाणामनुगमहीरकादावतिव्याप्ति[illegible]

त्वात् कथं पृथिवीलक्षणत्वमिति चेन्न नद्भूतानि गंधोपलंभेन तत्रापि गंधकल्पनात् तस्मानुद्भूतत्वादनुपलब्धिः

अनुद्भूतत्वं जातितदभावउद्भूतत्वमिति गुणेष्वेपाधयः उद्भूतत्वजाति तदभावेऽनुद्भूतत्वमिति जातिसाधिका: तदुभ

यमपि सकार[illegible]जाति बाधकत्वेन नाधीत [illegible]सकरात् तथाहि॥ एकैकन्नामपरस्पराभाव समा

नाधिकरणयोर्धर्मयोः न [illegible]॥ अनुद्भूतत्वमपहायसु[illegible]त्वमनुद्भूतरूपे[illegible] सु[illegible]त्वमपहायानुद्भूतत्वम

नुद्भूतेनद्धालि तदुभयमप्यनुद्भूतसूक्ष्मेऽस्ति एवमनुद्भूतत्वे परस्पर॥ नद्धनः किरणावल्यामुदयनाचार्यो व्यक्तेरभेद

स्तुल्यत्वं संकरोथानवस्थितिः रूपहानिरसंबंधो जातिबाधकसंग्रहइति तस्मान्नैवोद्भूतत्वाभाववत्॥ उद्भूतत्वं च

प्रत्यक्षयोग्यत्वपरस्पराधर्मयोः योग्यत्वमनित्यत्वमप्रत्युतविचारेण [illegible] पि [illegible]

ल [illegible] परस्पर प्रतिबंधेन गधानुपपत्तेर्व्याप्तिः॥ न च ना [illegible] गंधप्रतीतेः [illegible] गंधएवास्तिति वाच्यम

[illegible] गंध[illegible] तत्वभासा नाभोकाराइति चेन्न॥ गंधवत्त्वसमानाधिकरणजलत्वासमानाधिकरणजातिमत्त्वस्य

विवक्षितत्वात् जलादावतिव्याप्तिवारणाय जलेति तेजोवारणाय गंधवत्त्वेत्यादि पृथिवी तेजोहित्वमा

दाय तेजसि दोषवारणाय जातिपदं एतेनाद्यलक्षणे नैर्वद्येऽव्याप्तिपरिहारः गंधप्रतीतिरस्तुवे पृथिवीत्वंधस

त्र पृथिवीसंबंधाभावेमध्यप्रतीत्यनाम इत्यन्वयव्यतिरेकाभ्यां पृथ्वीगंधस्यैवप्रतीतिर्वैधायर्पवंवायावपि ॥ ननुदेशां
तरस्थकमलादिकुसुमसंबंधादवगमेस्तेनहेतुत्तत्सर्वेषामावाङ्कं धप्रतीत्यनुपपत्तिः नचवायावनीतस्यगंधस्यकाचित्सुरभिधौरभ्य
वैविवाच्यम् कस्तूर्याः न्यूनतापत्तेः कुसुमस्यच छिद्रापत्तेरितिचेन्न ॥ भोजकादृष्टविशेषेण सर्वत्राणकातरस्युत
त्वैकदेशदावदृष्टविशेषाभावात् न्यूनतेदेषः ॥ इतिपृथिवीनिरूपणं ॥ ननुलक्षणान्यापकंभवतामितिचेत्तत्रापता
वच्छेदकसमनियतत्वमित्यवदेहीति ॥ अत्रैव पृथिवीलक्षणानुसृतिरेतावता अवच्छेदकं पृथिवीत्वे नसमनियत
तत्त्वंगंधइतिलक्षणसमन्वयः अवच्छेदकत्वं चस्वरूपसंबंधविशेषः अवमूलानतिरिक्तवृत्तित्वमितिविवेकः [illegible]
न् समनियतत्वंच तद्व्याप्यत्वेसतितद्व्यापकत्वं व तत्रैवगंधवत्त्वे यत्र मधवत्त्वंतत्र पृथिवीत्वमिति तद्व्याप्य [illegible]

पृ०ति त्वं यत्रपृथिवीत्वं तत्रगंधइतितद्व्यापकत्वंच एवंच प्रथमक्षणपाठानं तद्व्याप्यमितिमंतव्यं ॥ पर्वको [illegible] व्याप्यस्यव्य
भिचूर्वव्यापकस्यततःपर एवपरीक्षिताव्याप्तिःस्फुटीभवतिततत इति ॥ ननुलक्षणस्यकिंप्रयोजनमितिचेदि
तरभेदज्ञानमितिविद्धि नचैवसतीतरभेदानिकायाव्याप्तेरपि पृथिव्यसाधारणधर्मस्यैवलक्षणत्वमस्ति
ति ॥ नच पृथिवीतरभेदवतीतरभेदाहितत्वमनलसंभवेन तस्याः प्रयोजनाप्रसिद्धेः एवंजगद्धितदेवाप्रसि
द्धात्तत्रकालसौरव्यतत्रैवतदव्याप्तौ ॥ असाधारणधर्मोहिद्विविधः व्यावर्तकोव्यावर्तकश्चेति ॥
तत्रव्यावर्तकरूपासाधारणधर्मस्यैवलक्षणत्वात् तस्यचव्यावृत्तिरूपप्रयोजनकत्वान्न ॥ अथैवसति

पृथिवीतरभेदवतीति [illegible] ॥ ४

[illegible]

स्य शानत्वाभावे केसिधादि साइनेः श्यित्वेन समवेतत्वात् ... समवेतत्वात् इति चेन्मैवं
न हि ... ततश्च ... भिन्नत्वं न ... मानमिति
सितम् ... भावात् यदि ... धर्म ... तत्
... एवं ... ततस्य साधारणधर्म
... ... प्रयोजनमिति ... ॥ ...
... इति ... ॥ ... रूपा
... नित्यापरमाण्वन्तुत्या अनित्याकार्यरूपा ॥ ॥ ॥

... इति ॥ ... ॥ नित्या ... नित्यत्वं ... योगित्वं
अनित्यत्वं ... प्रतियोगित्वं ॥ परमाणुत्वं इति ॥ ... परमाणु ... इति चेत् ... ॥ ...
... नित्यामिभिधीयते ... अवयव ...
त्वा ... अवयव ... सिद्धमिति ... अवयव ... भक्तत्वात्
... अवयव ... सिद्धमिति ... [illegible] ... सिद्धम् ... अवयव ...
... [illegible] ... नित्यत्वे विनाश ... कार्यत्वेऽपि

टी ३

[illegible] पृथिवी [illegible] ८

प्रसूतमादिविषमाणुमारादनेन म॥ कार्ये इत्येति अवयविनी [illegible] अत्र [illegible] अवयविसद्भावे समाने अवयवस्य निष्पत्तीति परमाणुषु [illegible] इति॥ तत्र परमाणुसामग्री [illegible] नित्या [illegible] ने: न चक्षुः [illegible] प्रत्यक्ष [illegible] इतिवाच्यम्। [illegible] प्रत्यक्षं [illegible] परमाणुरूपेण [illegible] स्त्र सर्वे॥ परमाणुरूपा नित्या स॥ कार्यरूपा [illegible] पुनरिति॥ कार्यरूपेति [illegible] पि [illegible] शरीरेति॥ [illegible]॥

पुनस्त्रिविधा शरीरेन्द्रियविषयभेदात्॥

[illegible] घटादिविषयाणां [illegible]॥ [illegible] अवयवित्वं [illegible] न कत्व॥ [illegible] अवयवित्वं [illegible]॥ [illegible] शरीरं [illegible] क्रिया तच्छरीरं द्विविधं योनिजमयोनिजं च॥ शुक्रशोणितसंयोगे [illegible] जं तद्भिन्नमयोनिजं [illegible]॥ जरायुजमण्डजं च॥ गर्भाशये [illegible] जरायुजं जरायुजं यथा अस्मदादीनां॥ अण्डजं पक्ष्यादीनां॥ अयोनिजं त्रिधा स्वेदजमुद्भिज्जं [illegible] च स्वेदजं मशकादीनां उद्भिज्जं वृक्षादीनां [illegible] एम

[illegible]

तद्विभिन्नमूर्त्तमिति चेन्न तस्य शरीरीत्वात् लौकिकवायु सर्वथादित्यनुमाने । ननु उक्तं मानं प्रमाणं इति चे

[illegible] न्नूर्ध्वं शाखामिक वायु सर्वथा [illegible] मत्वादित्यनुमाने कल्प्य मन्वादी नाम को भिन्नत्वे च [illegible]

मानस्य मन्वादयः गुणा इति इति [illegible] ॥ इतिशरीर [illegible] मान्यनिरूपणम् ॥ शब्देतरो द्भूत विशेष गुण

नाश्रय [illegible] ज्ञानकारणमन संयोगाश्रयत्वमिन्द्रियत्व ॥ शब्देतरे [illegible] उद्भूत विशेष गुणा घटादिवस्वपाद

[illegible] ज्ञानकारणी [illegible] मन संयोगाश्रय [illegible] समन्वय मनवतो [illegible]

[illegible] संयोग [illegible] मनसा संयुज्यते मनः इन्द्रियं इन्द्रियमर्थेन तत प्रत्यक्षमिति नियमात् [illegible]

[illegible] कालमनसो [illegible] विशेष [illegible] इन्द्रियार्थ संयो

शरीर मनसादीनां इन्द्रियं गंध ग्राहकं घ्राणं नासाग्रवर्त्ति विषयो मत्वा धारणादि श्रोत्र [illegible]

काल [illegible]

[illegible] सचक्षुरादि [illegible] गुणोति संध्वंस कारणीभूत कालमन संयोग [illegible] कालः इति

[illegible] इन्द्रिय [illegible] ज्ञान कारणं तत् [illegible] मिन्द्रियावयोगाते [illegible] काले [illegible]

[illegible] प्रत्यक्षं प्रति चक्षुः संयुक्त विशेषण [illegible] कारणत्वेन तत् [illegible] संयोगाश्रयत्वे कालेगते तत

[illegible] तवार [illegible] ज्ञानकारणता पत्ते

[illegible] ॥ इतीन्द्रिय सामान्य निरूपणम् ॥ भोगायतनं शरीरं [illegible] ॥ भोग [illegible]

[illegible]

त्वात् यद्येवमुद्भूतरूपवत्त्वमात्रमिति विभाव्यते तदा शरीरेन्द्रियभिन्नत्वमेव तन्नस्त्र वस्तुतस्तु शरीरादि
कमपि विषयपदभेदेन कीर्तनं तत्वान्तर्भावेन्न न्याय॥ इति विषयस्य मान्यनिरूपणम् पार्थिवशरीरं दर्शयति॥
शरीरमिति॥ आदिपदेन पञ्चाङ्गोपरिग्रहः [illegible] शरीरं पार्थिवमिति तत्र [illegible] साधनम् एवमग्रेऽपि ज्ञेय
मिति नस्तादिलक्षणादुत्पन्नं भोगायतनत्वं तत्त्वं पार्थिवमात्र एवं स्वाभावे पार्थिवत्वं एवमन्यदपि पार्थिवेन्द्रियस्य
सद्ग्राहकमाह॥ इन्द्रियमिति॥ तद्वत्तत्वादिप्रमाणकारणाय गंधग्राहकं कारणमिति॥ सन्निकर्षव्यभिचारवारणा
येन्द्रियमिति प्रत्यक्षपार्थिवेन्द्रियं दर्शयति इन्द्रियमिति गंधवाहीन्द्रियं पार्थिवेन्द्रियमिति तत्तद्वा गोधाम एवं
मनोऽपि न तु पार्थिवेन्द्रियेनि घ्राणे जनत्वाद्गन्धवत्त्वमित्यादौ कालिकत्त्व तत्र यो जनमात्र गंधग्राहकमि
ति तथा गंधग्राहकत्वमपि जननमस्ति तज्जनकत्वात्पार्थिवेन्द्रियमात्रपक्षमेवेति भावः इत्यत्र सत्त्व
मो येन इन्द्रियेण रासत्वे तेनेन्द्रियेण तन्निष्ठजातिः तद्भावश्च गृह्यत इति नियमात् गंधत्वादेरिन्द्रिया
ह कमिति चेः मन्वस्त्र गंधग्राहकत्वेन घ्राणस्य मनसैवेन्द्रियं तथापि तस्य पार्थिवत्वे किं मानमिति चेन्मैवं घ्रा
णेन्द्रियं पार्थिवं रूपादिषु पञ्चसु मध्ये गंधस्यैवाभिव्यञ्जकत्वात् कुंकुमगंधाभिव्यञ्जकगोघृतादिवद्वा एव
नौ तत्सुरभिपार्थिवभागवद्धेतुमनुमानस्यैव मानत्वात् न च घ्राणतानां गंधव्यञ्जकत्वे व्यभिचारवारणाय
स्वकार्यः स घ्राणतो वायावेवं घ्राणास्य गंधव्यञ्जकत्वेऽपि नद्दतिः तस्य स्वे केतमादौ घ्राणत्वमितिः॥ घ्राणपदप्रति

[illegible]

[illegible] रज्ज्वादौ [illegible] — नामः

[illegible]

पार्थिवमिति भाव तदाश्रयमाह नासाग्रेति पार्थिवविषयदर्शयति विषयइति स्त्रादिनापुष्पादिपरिग्रहः गन्धवान्विषयः
पार्थिवविषयइनितल्लक्षणंबोध्यं इतिपार्थिवग्रन्थ. जलंलक्षयति शीतेति नेचचंदनशीतशीतशिलातलमिन्या सार्थ-
दिप्रतीतेः पृथिव्यामतिव्याप्तिरितिवाच्यं जलसमवेतस्पर्शस्यैवस्वसमवायिसंयोगसंबंधेनतत्रभानात् जलविभक्त
ने ताडति शरीरमिति इदमयोनिजमेव एवमुत्तरत्रापि नत्तुजलीयशरीरस्यनलइनकरादसंभवेनाहारविहारा
द्यसंभवात् कथंभोगायतनमुपपद्येत इतिचेदत्स्याः पार्थिवादिभागसमिश्रत्वेनकरकादिवत् घनीभूय

आपोद्विविधाः नित्याऽनित्याश्च नित्याःपरमाणुरूपाः अनित्याः कार्यरूपाः पुनस्त्रिविधाः शरीरेंद्रिय
विषयभेदात् शरीरंवरुणलोके इन्द्रियंरसग्राहकंरसनंजिह्वाग्रवर्ति विषयःसरित्समुद्रादिः उ
ष्णस्पर्शवत्तेजः तद्द्विविधं नित्यमनित्यंच नित्यंपरमाणुरूपं अनित्यंकार्यरूपं पुनस्त्रिविधं शरीरेंद्रि
यविषयभेदात् शरीरमादित्यलोके इन्द्रियंरूपग्राहकंचक्षुः कृष्णताराग्रवर्ति॥ ॥ ॥

इत्थीभूतस्यतस्यतात्त्वादियाग्व्यापारसंभवेनाहारविहारादिसंभवाद्भोगायतनोपपत्तेः एवमुत्तरत्रापिद्रष्ट
व्यमिति ननुरसनेन्द्रियस्यजलीयत्वेकिंमानमितिचेद्यथा रसनेंद्रियंजलीयं रूपादिषुपंचसुमध्येरसस्यैवाभिव्यं
जकत्वाल्लालादिवदित्यनुमानंमानं हरीतक्यामलकादौव्यभिचारवारणायएवकारः तेनतत्रमाधुर्यव्यंजक

नीलादिव्यंजकत्वेऽपि नरसनेंद्रिय
सत्त्वेऽपिहेतोरभावः

हरीतक्यादि

कलशस्य कुसुमादिरूपस्यापि ग्राहकत्वात् शेषं सुगमम् विषय इति आदिना तु मकरादिमकराकादीनां जलत्वे तन्त्रे
मितिक द्रवत्वं नस्यादिति चेत्कोवानेति ब्रूमे स्वरूपविशेषयोनीभावात् सांसिद्धिकद्रवत्वप्रतिबन्धमात्रकल्पना
दितिसम्प्रदाय. तेजसो लक्षणमाह उष्णेति उष्णजलमिति धीस्तु जलानवीनतेजसउष्णस्पर्शप्रतीतेस्तत्रनातिव्या
प्ति. चन्द्रकिरणादौ तूद्भूतरूपवत्त्वेपि वारिस्पर्शेनाभिभूतत्वादुष्णस्पर्शानुपलम्भः चक्षुरादौ तु अनुद्भूतत्वात्स्पर्शाग्रहणं तेजो
विभजते चक्षुषस्तैजसत्वं च वदत्यभिमत रूपादिषु च समध्ये रूपस्यैवाभिव्यञ्जकत्वात् दीपप्रभायादिवत् अनुमा
नप्रमाणम् हरीतक्यादौ व्यभिचारवारणाय कार इत्युक्तम् इति इन्द्रिय उपलक्षणम् तत्त्वोक्तं तत्समस्पर्शोद्भव
तदन्यिक मेतासामान्यसमवायसाक्षात्परिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरत्वद्रव्यत्वस्नेहानां मणिग्राहकमिति
द्रष्टव्यम् ननु वहिरिन्द्रियस्य वस्तुप्राप्य प्रकाशकारित्वनियमेन कनीनिकायतेः चक्षुषा कथं घटादीनां बा
विषयप्रत्यक्षं भौमदिव्योदर्याकरजभेदात् भौमं वह्न्यादिकं दिव्यं विद्युदादि भुक्तपीतपरिणामहेतुरौ
दर्यं निर्वन्नियं दीपप्रभायादिव तस्यापि दिव्यं आकरजं सुवर्णादि रूपरहितस्पर्शवान्वायुः
कारणप्रत्यक्षेणतस्याप्रसम्भवात् नच घाणस्यावृद्धस्योष्णस्पर्शग्रहणानुपपत्तिरिति वाच्यं शरीरस्य चक्षुमेलो युग
पत्प्रयोगमिति श्वनीनेभ्य मत्वेतेजसोनि श्वयित्वेन योगसंश्लेषितेन त्वगिन्द्रियेनेवतनुमेहतीति प्रशस्तपादभा
ष्यानुसारेण विषयस्य चातुर्विध्यमाह विषय इति अन्यत्र अनुद्भूतरूपोद्भूतस्पर्शवानानुद्भूतरूपो

द्रुतसुवर्णवद्द्रुतत्वमप्युक्तं द्रुतसुवर्णस्य द्रुतत्वं प्रत्यक्षमिति वालुकेयेहैतमाह ॥ भौमेति ॥ भौमादिवति दृष्टेकनंभि
सं यथा तत्र भौममुदाहरति ॥ भौमेति ॥ पार्थिवमात्रेन्धनं तेजो भौमं वह्न्यादिकमित्यर्थः ॥ दिव्यं तेजोऽबिन्धनं तत्र
प्रभवेः परिग्रहः दिव्यं सूर्यादि ॥ दिव्यमिति ॥ जलमात्रेन्धनं तेजो दिव्यं कश्चिद्विद्युदादि विद्युन्मिच्चविधात् आकार
त्वेन्धसुवर्णादीनां परिग्रहः पार्थिवजलोभयेन्धनं तेजोऽदयं तदेवाभिधत्ते ॥ भुक्तेति ॥ भुक्तस्यान्नादेः परिणामस्य च   कनकादिकं
परिपाको येन तत्तथाभूतं उदर्यमित्यर्थः तमेव चतुर्थमेवाह ॥ आकरजं दर्शयति ॥ आकरजमिति ॥ आकरनिधाने ते
जआकरजं सुवर्णादिकमित्यर्थः आदिना रजतादेः परिग्रहः ॥ ४२ ॥ ननु सुवर्णं पार्थिवं पीतत्वाद्गुरु
त्वाद्धरिद्रावदिति चेन्न घृतादावत्यन्तानलसंयोगे सति द्रवत्वनाशो पलम्भेन ... प्रतिबन्धके सति सुवर्णस्य
द्रवत्वेन ... पार्थिवद्रवत्वनाशा प्रतिबन्धकाभावविशिष्टात्यन्तानलसंयोगस्य कारणत्वेन सुवर्णे ...
नेऽपि द्रवत्वनाशापत्तेः ॥ ... सुवर्णे पीतिमरूपगुरुत्वाश्रयस्य पार्थिवस्य ... तदप्यत्र ...   २ ...
... ॥ ननु सुवर्णस्य तैजसत्वे किं मानमिति चेदत्र ब्रूमः ॥ सुवर्णं तैजसं प्रति
बन्धकाभावविशिष्टात्यन्तानलसंयोगेऽप्यनुच्छिद्यमानद्रवत्वाधिकरणत्वात् यन्नैवं तन्नैवं यथा पृथि
वीति पार्थिवरूपस्पर्शाभ्यां तत्र विलक्षणरूपस्पर्शयोरभिभवादग्रहः इति संक्षेपः ॥ ४३ ॥ ... वा
युं लक्षयति ॥ ... ॥ घटादिकारणत्वविशेषस्य आकाशादिकारणत्वविशेषस्य ॥ अथ वायुं प्रतिपाद

... ...
... ...

मवि तमहतीः

अनाकाति कालात्मवायं भवति विशेषतामविषयताकवेनेति वृत्ति तामवित्वपिचेतविषय हा अनिरूपितानियतमाविषयेनिवसविरूपिताविषयतानाउ

ता द॥ ननु वायुप्रत्यक्षे किं मानमिति चेदनुमानं॥ वियगता सव धेन वहिर्द्रव्य प्रत्यक्षत्वावच्छिन्नं प्रतिसमवायसंबं धेन महत्वविशिष्टोद्भूतरूपमनुद्भूतस्पर्शस्य कारणं एवं च सति वायौ तदभावाद्वायुर्न प्रत्यक्षः किं त्वनुमेयः॥ तथाहि यो वायौ वाति सति स्पर्शो भासते स स्पर्शः क्वचिदाश्रितः गुणत्वाद्रूपवदित्यनुमा नेन यत्किंचित्स्पर्शाश्रयसिद्धौ तदेव वायुरित्युच्यते॥ न च तत्स्पर्शाश्रयः पृथिवी भवितुमर्हति उद्भूतस्पर्शवत्याः पृथिव्या उद्भूत रूपवत्त्वनियमात् नापि जलं तेजो वा तयोरपि तत्स्पर्शाभावात्॥ नाप्याकाशादिचतुष्टयं तस्य विभुत्वेन सर्वत्र तत्स्पर्शप्रसङ्गात् नापि मन अणुत्वेन तत्स्पर्शस्याप्रत्यक्षत्वापत्तेरिति भावः॥ नन्वात्मत्वं हि द्रव्य

तद्भिन्नोऽनित्य परमाणुरूप॥ कार्यं अनित्यरूप॥ पुनस्त्रिविध॥ शरीरेन्द्रियविषयभेदात् तत्र शरीरं वायुलो के॥ इन्द्रियं स्पर्शग्राहकं॥ त्वक् सर्वशरीरवृत्तिः॥ विषयो वृक्षादिकम्पनहेतुः॥ शरीरान्तः संचारी वायुः प्राणः स चैकोऽप्युपाधिभेदात्प्राणापानादिसंज्ञां लभते॥

प्रत्यक्षं प्रति महत्त्वविशिष्टविभुत्वाद्यविशिष्टः कारणम् महत्त्वविशिष्टोद्भूतरूपोद्भूतस्पर्शोऽपि तद्द्वाकारणम् एवं स तिवायुरपि प्रत्यक्षः स्यात् तथा च रूपाभावे महत्त्वविशिष्टोद्भूतस्पर्शसत्त्वात् इतरथा वायुं स्पृशामि पश्यामि तप्तजलं तेजः स्पृशामीत्यनुभवापलापप्रसङ्ग नचायं भ्रमः जलस्पृशामीत्यनुभवस्यापि तथा त्वापत्तेः॥ नन्वद्रव्यचाक्षुषत्वं प्रति द्रव्यसमवायस्य सर्वत्र जायते प्राचां मते तन्निरासमुच्चयमाह स्पर्शोनेप

वायुप्रत्यक्ष नामिकोः

अनुष्णाशीतत्वात्

स्पर्शावान् रूपरहितो नित्य

अवयवा वायुस्पर्शत्वात् अवयवेन

अनाकाशायवयवेन अवयवेन अवयवा वयवेन स्पर्शाश्रयत्वात्

रामः

न च न कूर्मैर्वतस्पार्थिवत्वेनेमका स्वयापदी धनमिति
कार्णीस्यदेन त्वक्दिव्यस्त्वविति तत्वान= ४

नि चक्षुर्वेके किनार सामिति चेत्सचो महत्त्वविशिष्टोद्भूतरूपवत्त्वे यन्महत्त्वविशिष्टोद्भूतस्पर्शवत्त्वं ।। न चायमेकोबारी
थाम (प्रात्यक्षमते द्रव्यस्पार्शनका रत्वाद्रूपपभुगमालिन तुल्यत्वात् ।। वायुर्वभजते ।। सद्विविधः द्विविधा शरीरमात
तत्र्योनिजन्यायामर्यस्यशो गृहीतामितीवभुपराक्रान्तं महत्वेद्भूतरूपस्पर्शवत्व द्रव्यत्वतुल्यकर्मसामान्यसमवायस
स्यापत्विमालावपल्कस्येयगव भगवरस्वापरत्व स्वे हानामपि गाटुकं त्वमिति त्वमिंद्रियमित्यर्थः ।। तस्य वायवीयत्वेन
मिंद्रियं वायवीयत्वं रूपादि सुप्तचसम धो स्पर्शस्यैवाभिव्यंजकत्वात् अगसंनिभशलिलशीतलस्पर्शव्यंजकव्यंजनप
वनवदितान्नमानं सतिसर्पोत्वचंजति मनसिएतादौ चाति प्रसक्तिवारणायेदकारः हस्तादौ त्वतादिपदे
नद्रव्यमादौ नापरिग्रहः ।। नत्वप्राणस्याधिकस्य सत्वात् कुतो नकृतन्नलद्विभाग इत्यतस्त्राह ।। प्राणोदेन इति
तथा च विषयवायौतस्यंतर्भाव इत्यर्थः अपानादेरतिरिक्तत्वमाशंक्य आशेतस्यंतर्भावमाधतेः ।। स चैकोपि
प्राएभिक्षति ।। एकोपि ।। इति ।। एक एव प्राणेत्सदयादिरूपोपाधिभेदात्प्राणापानादिसंज्ञाके वायुर्वविनियत इत्यर्थः
त दुक्तं ।। हृदिप्राणोगुदेपानः समानोनाभिसंस्थितः उदानः कंठदेशस्थो व्यानः सर्वशरीरगः ।। अथ
वामुखनासिकाभ्यां निर्गमनप्रवेशनात्प्राणः मलादेरधोनयनादपानः भुक्तपीतानामाहारा
नलनामसमुन्नयनात्समानः अन्नादेरूर्ध्वनयनादुदानः नाडीमुखेषु वितननाद्व्यान इति किंपातिक्यो
पाधिभेदान्नपावयविक्रियत इत्यर्थः एवंनागकूर्मकृकलदेवदत्तधनंजयाख्यवायूनामपि प्राणोतन्तर्भावः

नागन्तरा इति तु कुर्मऽन्नीननस्य कृष्टकत्वस्याया। देवत्वोविरुद्धभावस्य धर्मत्वेपिपोपत्ता इति वेध्यम् ॥ ५ ॥ इति
वायुग्रंथ ॥ ६ ॥ नीकार्यद्व्यणुकोत्पत्तिविनाशक्रमाभ्यन्तसंहे परमेश्वरस्य चिकीर्षा तया तत्र परमाणुषु कर्मोत्पत्तिः ततः
द्व्यणुकयोः परमाण्वोः संयोगः ततो द्व्यणुकोत्पत्तिः तत्र परमाणुस्समवायिकारणं एवं स्मात् द्व्यणुकसंयोगोऽसमवा
यिकारणं परमेश्वरस्य इच्छा निमित्तकारणं कालादिकं प्रागभावो दृष्टप्रतिबंधकाभावश्च निमित्त[illegible]रणं एते सर्वे कार्य
मात्र एव निमित्तकारणत्वात्. तदनन्तरं त्रिषु द्व्यणुकेषु कर्मोत्पत्तिः ततस्तेषां संयोगः ततस्त्र्यणुकोत्पत्तिः एवं चतु
रणुकाद्युत्पत्तिक्रमेण महापृथिवी महदाप महत्तेजो महान्वायुरुत्पद्यते॥ ननु त्रिभिः परमाणुभिः कुतो न द्व्य
णुकमारभ्यते द्व्यणुकद्वयेन वा कुतो न त्र्यणुकमुत्पद्यते इति चेन्न प्रथमस्य द्व्यारंभकत्वे गौरवात्. प्रमाणाभावा
त् द्वितीयस्य तथात्वे त्र्यणुके महत्वानुपपत्तेः कार्यमहत्वे कारणबहुत्वस्य कारणमहत्वस्य वा कारणत्वात्. एव
परमेश्वरस्य कार्ये द्वयसंजिहीर्षा तया परमाणुषु कर्मोत्पत्तिः ततः परमाणुद्वयविभागः ततः परमाणुद्व
यसंयोगनाशः ततो द्व्यणुकनाशः ततस्त्र्यणुकनाशः एवं चतुरणुकादिनाशक्रमेण महापृथिव्यादीनां ना
शः अयमेवावान्तरप्रलयः ध्रुवप्यते॥ सर्वकार्यद्रव्यध्वंसस्येवान्तरप्रलयत्वात् महाप्रलयश्च सर्वभावकार्य
ध्वंसः॥ भावकार्यं चानित्यद्रव्यमनित्यगुणः कर्मश्च किंतु. स एव प्रलये सत्त्वाच प्रमाणमिति चेत्. धाताय
थापूर्वमकल्पयदित्यादिश्रुतिः॥ मीमांसकास्तु॥ संसारप्रवाहस्य बीजांकुरन्यायेनानादित्वाद्धनेतत्वा

इत्येकद्व्यणुकारंभकत्वे = ६

[illegible] द्वितीयस्य [illegible] ६

परमाणुद्वय [illegible] णकारंभकत्वे

कृष्णादयः समवायिकारणनाशाद्विनश्यन्ति — नष्टकार्यद्रव्यनाशादपि
रतोऽवयवाश्रयाणामेव नाशात् ॥१॥ — किञ्चित्कारणनाशात् ॥१॥

चसमवायमुपेक्षा ... तथाहि ... कश्चित्समवायिकारणनाशात् द्रव्यनाशः कश्चिदसमवायिकारणनाशात्
द्रव्यनाशमसौ चक्रुः ॥ तथाहि सावयवसर्वत्र समवायिकारणनाशादसमवायिनाशाद्वा चक्रुरित्यर्थः पञ्चमेन ॥१॥ तिकार्य — पत्रेण
द्रव्यं त्यजति विनाशक्रमनिरूपणम् ॥ आकाशमिदानीं लक्षयति ॥ शब्दगुणमिति ॥ शब्दो गुणो यस्य तत्तथा यद्यपि
शब्दवत्त्वमेव तल्लक्षणमुचितं तथापि शब्दस्य द्रव्यत्वनिरासार्थं गुणपदमुपात्तम् कश्चित्तु
शब्दगुणकम् — शब्दगुणकमाकाशमित्यपि पाठः शब्दगुणकमिति स्वार्थे कः यद्वा शब्दगुणको वेति जनयतीति शब्दं
गुणयतीति वा शब्दगुणकम् शब्दसमवायिकारणमिति यावत् एतेनाकाशे प्रमाणमपि दर्शितम् — शब्दाश्रयत्वेन समवायात्मिति

शब्दगुणमाकाशं तच्चैकं विभु नित्यं च ॥

तथाहि शब्दो विशेषगुणः द्रव्याश्रितः अष्टद्रव्यानाश्रितत्वे सति समवायिकारणकत्वात् यन्नैव तन्नैवं य
थारूपमिति विशेषगुणत्वात् ... द्रव्यविशेषाकाशः सिद्ध्यति रूपादिवत् ... रूप
विकारणायविशेष्या ... प्रत्यक्षत्वे सत्यस्मदादिबाह्येन्द्रियग्राह्यत्वात् ... न चावि
शेष्यासिद्धः शब्दो समवायिकारणकः जन्यगुणत्वात् ... रूपवदित्यनुमानेन तत्सिद्धेः ॥ न
च विशेषणासिद्धिः रपि शब्दो द्रव्याश्रितः श्रोत्रग्राह्यत्वात् शब्दत्ववदित्यनुमानेन तस्यापि सिद्धेः

प्रत्यक्षत्वेऽपि स्यादि — प्रतिषेधोऽनवस्थानात्
अस्माकं नित्ये ... विशेषगुणेऽपि आकाशे प्रत्यक्षत्वम् ॥

ननु तस्य गुणत्वमेव किमाननमिति चेत् स्पर्शगुणत्वात् व्यतिरिक्ते सत्यबहिरिन्द्रियग्राह्यजातीयत्वात् रूपवदित्यनुमानम
न च ज्ञानकालादावभिचारस्तत्र बहिरिन्द्रियग्राह्यजातीयत्वाभावात् अन्यथात्मादिवृत्तित्वस्य प्रत्यक्षत्वे तत्काले माना
भावापत्तेः ॥ [illegible] ॥ शब्दस्थैर्येऽनन्तकालाद्यवच्छेदेन तत्तदाकाशप्रत्यक्षत्वापत्तेः । व्यवस्थितिका
[illegible] घटादिदृष्टान्तादिभिः केनाप्यत्र शब्दो न स्थिरत्वमुपगन्तुं शक्यते । [illegible] विभुत्वमात्रमुपपादयति

विभुतेति
मूले विभुरिति ॥ आकाशस्य विभुत्वे विवाद एव नास्तीत्याह ॥ नित्यं चेति ॥ न त्वाकाशानन्त्यम् आकाशस्य
उत्पत्तिविनाशनाशयोः प्रतिपादकत्वात् तन्नित्यत्वे नित्यमिति व्यतिरेकेति चेन्न तथात्वे
सप्रमाणकोपाधिकत्वप्रसङ्गात् कार्यत्वेनानित्यत्वस्य साध्यसमत्वात् [illegible] विरहत्वेन तस्य
अर्थवादत्वमाश्रयणीयमित्याह [illegible] आकाशस्य शरीरविशेषयोनत्वं नोक्तं ते
परमित्युक्तं ततश्चाकाशस्य [illegible] श्रोत्रेन्द्रियत्वमाकाशस्य कल्पितमिति चेन्न परिच्छिन्नत्वे
पाधित्वमद्येयं [illegible] श्रोत्रेन्द्रियतत्वप्रत्यक्षमिति नियमस्याकाशस्य [illegible] तेन तदाकाशप्रत्यक्ष
बाधितत्वात् ॥ [illegible] इति न्यायेन सर्वमिदं तत्तद्वस्तुभवदिति परमेन्द्रियं समानत्वे समानं
[illegible] इति [illegible] आकाशस्य कारणताद्या इतिव्याप्तेः [illegible]
यादृशः [illegible] क्रियावत् [illegible] क्रियावद्वृत्तिरूपकर्मत्वात् [illegible]

[illegible]

त्वेनैवोपपत्तिरिति॥ तद्व्याख्यानप्रस्तावः॥ कार्यं तत्त्वमिति॥ अतीतेति॥ अतीतः॥ भविष्यद्व्यवहार अतीतो भविष्यद्वर्तमा
नव्यवहारासाधारणहेतुः काल एव प्रत्यर्थः नन्वेवं तत्तदाकाशो नित्यो व्यवहारस्तत्तदुपाधिभिर्व्यवहि
तिश्चेन्न॥ एकत्वेऽपि नानिमित्ते भेदानेकविधव्यवहारस्य न चैवमपि कथं तत्तदुपाधिना भेदो नित्यस्य विभोर्वाच्यमिति॥
विभुत्वस्यापि निवेशात्॥ अपरे तु तत्तदुपाधिस्वरूपकालोऽस्त्वित्याहुः॥ अतीतत्वादिव्यवहारस्य रविक्रियाविशेषसंबन्ध
नियामकत्वेनेव समस्या॥ नह्याकाशोपाधिभेदेन तादृशव्यवहारभेदसम्भवात्॥ उपाधिभिन्नस्य तत्तद्विभागप्रागभा
वादिविशिष्टक्रिया स्पन्दैनरविक्रियानन्तरोत्पन्नो यो विभागो रविसंयोगध्वंसश्च तत्तद्भावान्तरभिन्नक्रियोत्पत्तिकाले
अतीतादिव्यवहारहेतुः कालः॥ स चैको विभुर्नित्यश्च॥ प्राच्यादिव्यवहारहेतुर्दिक्॥
मिति तद्वत्क्रियासैव क्रिया ध्वंसेनोपाधिरित्युच्यते अतीतत्वं च वर्तमानध्वंसप्रतियोगित्वं भविष्यत्त्वं वर्त
मानप्रागभावप्रतियोगित्वं वर्तमानत्वं च दृश्यमानोपाधिसंबन्धित्वं एकत्वादिकं च महाकाले अतीतत्वादिकं
दर्शितप्रायमित्यस्मत्तिकृतेनविशेषको तारपद्धत्तिनेत्युक्ता अयं कालोऽतिमानमित्ति वेद्यम्॥ वस्तुत
रविसाकरक्रियावशिष्टशरीरत्वात्कालिकपरत्वापरत्वनिमित्ति राद्धान्तः तत्र तानविशेषणविशिष्टोभयस
म्बन्धघटकतापेक्ष साक्षात्संबन्धाभावेसतिविशिष्टप्रत्ययानन्तरविषयकविशिष्टज्ञानवत्त्वमनुमानेनविशे
षणविशेष्योभयसम्बन्धघटकतापेक्षात्वेसाधनीये तादृशसम्बन्धघटकविधया कालः सिद्ध्यति अथ तादृश

सिद्धान्तसमग्रानिवचाकर तत्प्रदृ॰ काल तत्तेद्यान वाति ॥

सर्वं प्रकारक स्वकाशाखकालगत्वाभवितुमर्हति तयो काल ज्ञानादिपचेनैनेपर्यसिद्यानेनु मानसिद्धत्वेन विशिष्टोपलाकर्ष स्वाद
भवत॰ तादृशस्त्वं धकस्वसंसचाविसंयुक्तसंयोग ॥ स च नामवाधार कार्यमात्रे निमित्तकारणमेवेति भाषितं नैव ग्राह्य त
स्यमाधाधारत्वे कार्यमात्र प्रति निमित्तकारणत्वेन काल सर्वेषां विदानीं घटो भवतीति व्यवहारे दशादिनमासपरो
पाधिभेदात्त्रविधाधिमान्कालस्यैकत्वं निरपराधमिति सध्रुचे सुचेति सर्वस्य कार्यस्य तत्ते विभुत्वमप्येतस्याति तथा मिथो
विश्वष्टिति विभुत्वादेवनित्यत्वं सेषद्यात इत्यचष्टे इति काल ग्रंथ दिशालक्षणति आध्याहरीति इय आग्नेयन्यवाची
न॰ तीन कल्पि॰ म ये प्रतीचीयन्तरीची यादिव्यवहारस्याधारणकारणं दिगिमित्वर्थः ननु विशिष्ट॰ कालमिति चेन्नुमानमेवातस्तत्र
सेकाल प्रवतनक प्रति हाना प्रेत्यतार्थसिद्धि दिश्येतनो वे वहुतरमूर्त्तसंयोगविशिष्टपूर्विंद्रताना दैशिकपरत्वोत्पत्तिरितिसिर्वितात्
यत्रत्रतज्ज्ञानविशेषणविशेष्योभय सवध एकसापेक्षसाक्षात्सबंधाभावे सति विशिष्टकालस्य विलक्षणमाना स्मात्र॰ विश्लेषमात्रवि॰
सूक्ष्मकाल शत्रूवरे धम्मायत्कुरतरमूर्त्तसंयोगस्य सनवायिसंयोगः तेन सदधघटकादिक्तसिद्धाति सा च नानयो
धात्रानिखिलकार्यनिमित्तकारणं चेत्यभिहितमेवेति प्राकृतिक निखिल पदार्थवती इदं घटो भवतीत्यादि नि
रंकुश धीत्रानमितिमतव्यं प्राचीत्यादिव्यवहारस्योपाधिभेदप्रयोज्यत्वात् एकैवेति सूत्रे सुचेति ननु
एकत्वे प्राचीत्यादिव्यवहारभेदः कथमिति चेत्तन्न उपाधिभेदेन तादृशव्यवहारभेदात् तथाहि यस्मादुदया
चलसन्निकृष्टे यन्मूर्त्तं तत्तस्याप्राचीत्यवहारात् काशी यस्मादुदयाचलविप्रकृष्टे यन्मूर्त्त तत्तस्य प्रतीची

तद्यनेनकुत्तरसनमूर्त्तसंयोगान्तरस्याविशिष्टकाना सवीश विशे॰ ५

वचनं वा तु वाराणसी काशी यस्मात्केन कालेन सन्निहितं यत्र तत्र सोऽवीची यथा रामेश्वरेऽतान् काशी यस्मात्केन कालेन सन्निहितं यत्र तत्र स्यादवाची यथा काशीतो रामेश्वरे तत्र एवं रुद्रं नरेति तदुक्तं सर्वेषामेव वर्ष्काणां मेरुरु त्तरस्थित इति एवं महादिशीम मेवोपाधिभेदमादाय तादृशव्यवहारो बोध्यः इदमत्र बोध्यम् अन्यमात्र क्रियामा त्र साकाशोपाधिः शब्दमात्रविगुणाधिरिति इति दिङ्निरूपणम् आत्मानं निरूपयति ज्ञानाधिकरणमिति ज्ञानाधिकरणमा एषः त्मा ज्ञानसमवायित्वेन कालेनातिव्याप्तिः आत्मानं विभजते स द्विविध इति स द्विविध परमात्मा जीवश्च परमात्मेति परम त्मनश्चैतन्यं तत्र प्रकृतेऽस्मादिकर्तृत्वेन परमात्मजीवयोर्लक्षणमभिधत्ते तत्रेति तत्रेश्वरः सर्वज्ञः परमात्मैक एव परमात्मजीवयोर्मध्ये इत्यर्थः परमात्मा ईश्वरः सर्वज्ञः एक एवेत्यर्थः तदादौ ईश्वरे मानं च प्रतिपादयन् नित्यज्ञानादि कारणत्वं तदवसरानुगतत्वं ज्ञानेच्छाप्रयत्नानां नित्यत्वं समवायसम्बन्धेन परमाणुना द्व्यणुकं करिष्यामीति ज्ञानस्य

द्व्यणुककारकः द्व्यणुकत्वेन तत्तदुत्पादकपरिणामादिसहकारिकलापस्य तदानीं व्यतिरेकेण तस्य नित्यत्वमपसरीकृतमेः इत्याह प्रत्येकाक न्योऽपि अत्र चार्वाकाः ईश्वरसद्भावे मानाभावः न च प्रत्यक्षप्रमाणमिति वक्तव्यं तार्किकाणां मते तस्य नीरूपस्य बहिरिन्द्रियेण ग्रहणत्वासंभवात् नाभ्यन्तरमपि मनसा परात्मप्रत्यक्षासंभवात् नाप्यनुमानेनेश्वरनिरूपितव्या प्तेरप्रसिद्धेः न च द्यावाभूमी जनयन्देव एको विश्वस्य कर्ता भुवनस्य गोप्तेत्यादिवेद एव तत्र प्रमाणमिति ईश्वरो ज्ञात्वा इव तस्य प्रामाण्यं संभवे नेश्वराभावे तस्याप्रमाणत्वादित्याहुः तदसत् यत्कार्यत्वं तत्कर्तृजन्यत्व

प्रत्यक्षाभावात्

कि॰ चं
२४

अंकुरादीनां कर्तृजन्यत्वं नास्तीति भावः २

नम४

मितिचेन्नेति प्रसिद्धं त्वेनांकुरादिरूपकार्यकर्तृजन्यत्वेकार्यत्वात् घटवदित्यनुमानेन कर्तृजन्यत्वसाधनीये तत्कर्तृत्व
अंकुरादीनां मीश्वराभावादितिमिति तत्कर्तृत्वेनेश्वरसिद्धिः नचक्षित्यंकुरादिरूपस्य शरीराजन्यत्वेनांकुरादीनामुत्पत्तिरिति
वाच्यम् घटादीनामपितथात्वापत्तेः तदुक्तं आगमोयदिलोकस्तु कुलालेन विनाघटः चित्रकारविनाचित्रं स्वतएवभ
वेत्तदेति नचक्षित्यंकुरादीनामिवांकुरादीनामपि तथात्वेबाधितमिति वाच्यम् क्षित्यादीनां कर्तृजन्यत्वस्वीकारेणाद
ष्टांतविरोधात् अन्यथासंसारे विचित्रं भवेयुरागामित्येतद्याप्तिः एवमत्र घटपटशरीरेण हस्तमतापत्तिः अचेत कर्तृ॰
बुद्ध्यादिगुणत्वादयः नत्वेन गोचेतनस्य नियतकाले गमनागमनासंभवात् तस्य आगमलोकस्यनावश्यकः सएवास्माकमीश्वरः ६
ज्ञानवत्वात् वैचेतनाभावश्चकुलालाश्रयः पतत्प्रतिबंधकप्रयत्नयुक्तो धृतिमत्त्वादित्याद्यनुमानस्यापि समानतयमपूहनम्
स्वामीश्वरमुपासीतयः सर्वज्ञः सर्ववित् यस्य ज्ञानमयंतपः सोकामयत इत्यादिश्रुतयोप्यनुसंधेयाः कर्तृत्वंच
कृतिमत्त्वं यस्यपावनमोचरणे ज्ञानचिकीर्षाकृतिमत्त्वंकर्तृत्वमिति तन्न गौरवात् केचित्तु कार्यमात्रंप्र
तिजीवेश्वरयोनकर्तृत्वेन कारणत्वं अनेककृतिषु कारणतावच्छेदकत्वेगौरवात् किंतु लाघवेनैव एवमती
श्वरज्ञानेच्छाप्रयत्नानां नित्यत्वमिति एतेनसमवायिकारणतावच्छेदकतयानेश्वरज्ञानाधार
सामिद्धमितिपदस्वरूपेण सिद्धिः अन्यकार्यमीश्वरसाधकानुमानमिति चेदंकुरादिकमात्मजन्यं कार्य
त्वात् घटवदितिनीतिभावयामास मीमांसकास्तु कर्मैवेश्वरो स्वर्गादिकमेवपुरुषार्थः मंत्रमयीदेवता राम
२७

कार्यकर्तृत्वेदोनप्रमाणाभावित्तिग्रहति मीमांसकैर्देवताभिलाषात् परोक्षस्फुरणकर्मणः फलदातृत्वस्य [illegible] वेदोक्तकर्मण
फलप्रदो ईश्वर एवेति समर्थिते कर्मातिरिक्त एवेश्वर इति समर्थिते इति मीमांसकाः अन्ये ईश्वरः किं शरीरी उत नेति नाद्यः
[illegible] महत्वादेर्वरफलादेः [illegible] तत्तस्य प्रवेशासम्भवात् मध्यमपरिमाणत्वे अनित्यत्वप्रसङ्गा
त् अणुत्वे देशान्तरे कार्यानुत्पत्तिप्रसङ्गात् [illegible] एव नान्त्यः शरीराभावे कर्तृत्वस्यासम्भवादिति चेन्न शरीरस्य
तत्र कर्तृत्वे मानाभावात् शरीरमन्तरेणापीश्वरेण [illegible] आचार्याणामप्यनुमानम् ईश्वरस्य परमात्मन एव शरी
रमिति केचित् आकाशशरीरं ब्रह्मेति श्रुतेः आकाशमेव तच्छरीरमित्यपरे अन्ये तु [illegible] शरीरमिति
तत्र ब्रह्मा विष्णुशिवाख्यमेवेति [illegible] परे [illegible] ईश्वरः शरीररहितः
[illegible] नीला
विग्रहधारी [illegible] तदुक्तं शिवशक्तिमयो [illegible] ईश्वरः उपा
सनानुसारेण भक्तेभ्यो मुक्तिभुक्तिद इति श्रुतेः [illegible] तस्मै कुर्वाणः तत्रे
का० ४ [illegible] शिवस्तु [illegible]
[illegible] किंच लक्ष्मीनिवाससम्पृक्त शिवस्य
श्मशानवासिनः [illegible] निषिद्धा तदुक्तं वासुदेवाश्रित

सामम:–

वोन्यदेवमपास्य वे ध्यविलेन द्वयीमीरे कृपस्तलता रितोत्थाद्यः त्यामेव जलपुष्पविरहस्याम स्मातमनुमय ननमा
मः. विश्वेश्वरमहं हृदि कृपोदक विस्मादीनां तल्लेव कत्व प्रविणट कस्यैं धारणी कृ येति किंभो न्योमा दिव स्यक दा
नयोजा मग्ना क्षिप्त महापदवीरं पश्यतां विस्मादीनां मीश्वरत्वकृतः विस्मरणं विनोपासकः अतएव कल्लेन भ्रम पि
ना म कीर्तु देरीकाम्प दृश्रिकाम सर्वकामा रथलां तेरेण लक्ष्मी वेकुंठ अतएव कामा पिरमे शारणं जितो सम माया: से
विघ्नत्य हसिद्व: स्वतर्हि कथं विस्मचरणो द्वकं विमर्जिहरऽति नम्रमक्तिपराधीनताम. अतएवेश्वर: परमेष्ठ
दृ.त्यधमेवध्यविक्रियो शक्तिरस्येवमाया य. महदस्फटिक संकाशः सूर्यचंद्राग्नि लोचन. लीलाना दक
स्तु अधरः क चिद्धरहस्य: कवितीम्बरय: प्रमथानकामी कचिदूने कंठेव गरा समाक्षिमान्तय मानिर्याया
कि स्यषाविकरलोकादि वासी मकस वेदरूपस्तवे त्यस विवस्वसाम्य कु लोपिसमादि लोकु लोका उपास्यत्वे तदुक्तं
मदृस्फटिक संकाशं सर्वव्याविनमीश्वरम. कलये जगदाधारं विश्वजन्मादि सेवि मनिशि विवहरमस्ड्ति
यदुक्तं तत्सुह्रे एपा भवतीत्वादि. हृत्पीनेन विस्मोरेवतामस्त्वात. सहारसम योगि शिवेन वादि रे वतामस्य शृं
नान. तस्तुावमारस्य भिन्नत्वात. यथा प्रमाण तत्वाहिने नेकेस्फोटी ते नष्टपि नतस्यास्यातं त्वास. तदुक्तं सर्व
लक्ष्मण एकिव रसलीलया विहारशीलस्य विचित्रकर्मण. अनेकरूपेराचमीयसीन तत्स्वरूपहानिरेवमेव
दृश्यनेति सर्वंबाकृतलब्ध दुःखकुलो वाकृत. सुंदरः सुकृतोग्रस्वरराजम. अनेकेसरूपे अनेके [illegible]रे. सः

दृष्टीभया खेलमाक्षिम्यस्य किंच शिवातिरिक्तदेवतान्तानुपासनैव निषिद्धा तदुक्तं महादेवं परित्यज्य य उपा सेत्यदैवतं समृदो विद्यमस्माद्विहरधात्वत्कामुमान इति गायति स्कन्दशाखिकः किं भो यवमान्यदाद्विमम देशानिर्मिता यन्नकाम वल्याग्रहाद्व न स्पाष्टिकरचयेति तन्नाम्यमपि शानुनार्हति तेत्रयो देवाः कुतोवात

एते शिवकथाधीन वकुम ८ दर्शनकत्व तस्मापरदेवतापुनिमध्वितमज्ञानत इतिविशु तदुक्तं स्व चेतिवर्णयामास एवमपि आरय: तत्रैव स्कन्दवर्णयामास श्रुत्यान्तरे सकलवेदशास्त्रपारीता सर्वधर्मापतेक्षावमाकर्णयतः किमक्षा येमिट् शिवद्वेषकुर्वतो वैष्णवा विष्णुद्वेषं कुर्वत शैवा स्वमोक्षमाकाक्षति कथं वा भवेत् अयमार्जपी राखिकादयः एतेषां मेवयाविस्तो नमोक्षावाप्ति तदुक्तं शिवस्यहृदयविष्णुर्विष्णोश्च हृदयशिवः इसद् ष्यन्त्रं कत्पारौरवनरकं व्रजेत एवमष्ट वैशेष्यादि सम्प्रश्नात्मकिय सहरि सद्गुरोदार परम विराडिति म तुके श्रीधरस्वामिभिः माधवेमाधवावीश्तौ सर्वसिद्धि विधायिनो वन्देपरस्परात्मानौ परस्परनतिप्रिया विति १ तदुक्तं महापुराणेषु पुराणयुक्ता साङ्गाश्च वेदास्स्तत्वय समस्ताः पुराणानि सर्वाणि विलोकितानि मकाविद्ध शिवविष्णुभेदः श्रुतीस्मृतीशास्त्र पुराणमध्ये न केनापि दृष्टः शिवविष्णुभेदः अनयो शिवविष्णुभेदासिद्धेः - रेवमुक्तान्यवीत सर्वैरपि श्रूयतेएवबाद शिवस्य विष्णोः परमुक्तिरेषामुनातनी श्रूयते एव सर्वैः एकाव

न॰ धर्मनाम याम्यक स्वप्रमेदत्व

यो विद्युच्चकवेत्ति न च सद्योऽन्नरक्ष्यातीति तत्रैव तत्प्रस्तावे तत्रैव तावत्कार्यं स्याद्धि प्रवर्त्तनं कल्पभेदेऽ
विकल्पकं च तत्र एवं रक्षाद्यनामपि तत्प्रयोगमेव ॥ तदुक्तं स्वामिभिः शैवा शाक्ताश्च गाणेशा शैवा विष्णुप्रसक्ता
विद्धि वतेति यो भक्त्या तेषां भक्तिस्तु निष्फला सिद्धा तावदेव ये ता: स्वतन्त्राना प्रभेदैः सर्वस्वानुभिप्रा
यमानातिविरुद्ध इत्ती अनेककार्यसिद्ध्यर्थं इत्थं वस्तु विधिर्भो तत्कार्यफलतोऽर्थैः तत्साधकत्वं प्रतिष्ठितमिति
इत्यादिप्रोक्त यदि शिवभक्तिर्महती स्यात्तदपि स्वरूपमिति वचनेनैव शिवभक्तिर्वृत्ता यदि स्यान्न यादि
स्वेन भजेद्धरिं हरौ च भक्तिर्वृत्ता यदि स्यान्न चाहरिं स्वेन भजेच्छिवं हि अत: कूपमण्डूकन्यायेन लोकस्ता
नभूत्या भवेतीति जगत्तु ॥ इति भेदवाद: जीवति इत्यपति जीवतीति जीव: प्रतिशरीरं भिन्नो विभुर्नित्यश्च
तच्चेत्यनुभूयते यथा मोक्षयोग्यो जीव: अन्यस्यानाधिकारसंबा अयमेव देहे देहसुखानां शरीरसंबंधेनस्ता
नवाप्से त्रयाणां प्रतिशरीरं भिन्नाः इति सुखदुःखादिवैचित्र्यादिति ॥ मुः पुरस्तोऽयं तो जीवस्तत्ते सर्वशरीर
व्याप्तिसुखाद्यनुपलब्धिप्रसंग: मध्यमपरिमाणत्वे नित्यत्वाभावात् कृतहान्यकृताभ्यागमप्रसंगः इत्यभि
प्रायवानाह विभुरिति विभुत्वात्सर्वत्र व्याप्ते वैशेषिकादीनि त्याह नित्यश्चेति न च जीवसद्भावे किं मानमि
ति चेन्न अहं सुखी अहं दुःखी इति मानसप्रत्यक्षसिद्धत्वात् न चात्मा तावत्प्रत्यक्ष इति भाष्यम

रत्न

ते विशेषत्वे वाच्यम्॥ अस्पर्शवत्त्वस्य परत्वात् प्रतिपादितत्वेन मेवानामत्वविवेके॥ ननु विभुनित्यद्रव्यविशेषगुणत्वस्य [illegible] सुखादिके चेत्तत्राप्यात्ममानसमेवमान सुखादयः पृथिव्याद्यष्टद्रव्यातिरिक्तद्रव्याश्रिताः [illegible] पृथिव्याद्यष्टद्रव्यानाश्रितत्वे सति गुणत्वात् यो यद्द्रव्यानाश्रितो गुणः स तदतिरिक्तद्रव्याश्रितः यथा शब्दः [illegible] मात्मेन नत्वमंद्रव्यमात्मा सिद्धाति॥ ननु तेषु [illegible] तेषामात्मनः प्रत्यक्षत्वात्प्रत्यक्षे [illegible] तस्मात्मांशे पादौ [illegible] प्रत्यक्षत्वे बाह्यमत्वसिद्धत्वात्॥ [illegible] गच्छते विशेषणस्योद्दिष्टमनसा [illegible]॥ ननु विशेषगुणत्वमेव मात्मेन सप्रमाणं [illegible]॥ सुखादयो विशेषगुणाः एकेन्द्रियग्राह्यविशेषगुणत्वात् रूपादिवत्समानमान सुखत्वादेर्व्यभिचारवारणाय गुणत्वमिति स योग्य [illegible] न च गुणत्वस्य [illegible] मानमिति [illegible] सुखादयो गुणाः [illegible] एकेन्द्रियग्राह्यजातिम त्वात् यन्नैवं तन्नैवम् [illegible] इति अनुमानेनात्मासिद्धाति॥ [illegible] [illegible] ततो [illegible] सुखस्य बहिरिन्द्रियग्राह्यत्वं [illegible] सुखादयो [illegible] वा [illegible] अतएव सर्वेसिद्धिविशेष॥ [illegible]॥ [illegible]॥ सुखादयो बहुना [illegible] प्रामाणिकत्वात् [illegible] तत्र ज्ञानाभावपरत्वात् [illegible] उपदर्शितत्वेदसगतिर्वैत्वते॥ [illegible]

[illegible] इति [illegible]

सि॰ चं
१८

श्रुति

वात् आत्माधेनायनेपुत्रः इति श्रुतेश्च पुत्रएवात्मेत्यपि कश्चित् तदपि न तांद्दशानुभवस्याभिमानत्वात् उपद
र्शितश्रुतीनामात्मनिगौणत्वाधिकरणत्वप्रतिपादकसम्पन्नानभिज्ञदर्शमानबाध्यत्वात् पूर्वपक्षोक्तार्थे
दिगंबरास्तु देहातिरिक्तदेहपरिमाणआत्मा सचदीपप्रभावत् संकोचविकाशशालीत्याहुः त
दप्यकिंचित्करं तस्यानित्यत्वापत्त्यातच्छिद्रसिपूर्वोक्तदोषवज्रप्रहारपातात् अतएवस्याद्वाद का:द
र्पणाकाजिनाइत्युपहास्यंतइतिसंक्षेपः इतिनास्तिकखंडनं अथसांख्यशास्त्रज्ञाः आत्ममूलप्रकृतिम
हदहंकारपंचतन्मात्रषोडशविकारभेदात् पंचविंशतत्त्वानि तत्रशीकवन्निर्लिप्तनामरसपला
शवत्कर्तृत्वभोक्तृत्वादिनिर्लिप्तश्चात्मा सच्चनप्रकृतिर्नविकृतिश्चनकारणं नकार्यमितियाव
त् एवंचेतनस्य मूलप्रकृतिस्तुजगतकर्त्रीनित्याजडाचातएवनविकृतिः महत्तत्त्वंच प्रकृतेःप
रिणाम प्रकृतिकार्यमितियावत् इदमेवबुद्धिरंतःकरणमित्युच्यते अहंकारस्त्वाहं सुखीदुःखी
त्याद्यभिमानः अयंचमहत्तत्त्वस्यकार्यं तन्मात्रंच शब्दस्पर्शरूपरसगंधाः एतेचाहंकारस्यका
र्याणि महदादयश्चैतेसप्तप्रकृतयोविकृतयश्च विकारास्तु श्रोत्रत्वक्चक्षूरसनघ्राणा राम
निपंचज्ञानेंद्रियाणि वाक्पाणिपादोपस्थपायवःपंचकर्मेंद्रियाणि मनश्चाकाशश्चापुनर्तेजो १८

ज्ञानशक्तिश्च पञ्चभूतानीति षोडशसंख्याका तैर्महाभूतैः शरीरमारभ्यते तत्सम्बन्धवशात् प्रकृतिरेव सर्वं करोति तत्संस
र्गवशात् पुरुषो हं करोमीत्यभिमानो जायते स एवाज्ञानेन बध्यते इत्युच्यते तन्निवृत्तेन ज्ञानेन मोक्ष इत्युच्यते ॥ इत्याह ॥ ना ट स ना ॥ अ
हं कर्ता हं भोक्ता अहं ज्ञाता नामीति कर्तृत्वभोक्तृत्वचैतन्यादीनां सामानाधिकरण्यप्रतीतेः अतिरिक्त प्रकृतिसंज्ञ एवमाना अन्त
गतया प्रयुक्ते कर्तृत्वासम्भवाच्च ॥ ननु प्रकृते क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः अहंकारविमूढात्मा कर्ताहमिति मन्यते
इति भगवदुक्तेः सामानाधिकरण्योपलम्भोऽभ्रम एवेति चेन्न ॥ प्रत्येकं दृष्टविशेषगुणे तत्संयोगजन्यं एवमेव केवलमिदं सर्वं तात् स अहमीश्वरो ना ... अहमेव ... ~१
शिवं०सह: तथ्वतत्त्वैव संनिकर्षात् सत्यमानेकेवलं तस्य कर्तृत्वमिति भगवद्बुद्धिः समगच्छते इतिकृतज्ञस्य विवेकेन पुंसि तत्वाचम नानिरू
पणम् ॥ पातञ्जलदर्शनम् ॥ अथ योगयोगश्चित्तवृत्तिनिरोधः तत्रचित्तस्य बाह्यवृत्तिविवर्जनात् अप
मिनिवेशः यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिभेदादष्टौ योगाङ्गानि तत्र लोपकर्मविहृति कैसार्व २४
सर्वत्रोत्तिष्ठोत्तमृतिमिताहारसत्यभाषणजीवाहिंसनब्रह्मचर्यभेदात् नियमः ॥ आस्तिक्यतपस्तपः स्वार्थदानतला
स्नान होमतन्त्रजपभेदादष्टधा ॥ पद्मासनस्वस्तिकभद्रवज्रवीरासनभेदात् पञ्चमुख्यानि ॥ ... ॥ अन्या
न्यपि षोडशानीति रसनानिहेति पूरककुम्भकरेचकभेदात् प्राणायामस्त्रिधा ॥ सर्वस्य प्राणस्य धारणियामक इन्द्रि
याणां विषयनिवर्तनं प्रत्याहारः ॥ नाभ्यादिषु स्थानेषु तत्स्थानेषु प्राणधारणा ॥ मनोहृदयारविन्दे शिवस्य वि
भावनं ध्यानम् तत्र प्राणाग्निरूपात्मना सह शिवस्यैक भावनं समाधिः ॥ एतादृशयोगसहितयोगेन शिवमयत्त्वेति
रवलोक्यते इदमेव समाधेः ॥ ... ॥ चित्तस्याभिक्तसाधितस्यन्तु बहिर्दृष्ट्ये निरोधकत्वात् तदेन्नितया

सि० ब
५९

लोके च विमलमतिरुपमाख्यायेत. सा तन्नेव सदा सदाशिवमय तज्ज्योतिरालोकपेत. सान्द्रानन्दपरं परामनुभवेत्किमिदं समा
धिनाविमस्यात् ॥ इति प्रपोक्तं न तत्र मनसि ज्ञानमभाव यत्नेन चेत्यादितन्तस्तु ॥ एकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेत्यादिश्रुतिकोनैकं ब्रह्मैवास्ति सदा
विनाशी चायमात्मा ॥ सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्मेति श्रुतेर्निरू ॥ विज्ञानस्य प्रपंचतदृष्टं चैको ह्यद्वैतमीति श्रुतेरूपाधिवशाज्जीव
इत्युच्यते तस्यैव स्वमाया निर्मिता विद्याविद्याभ्यां बन्धमोक्षौ भवत परिच्छिन्नात्माभिमानकारयिका विद्या विद्यातत्तन्निवृ
त्तिका शरीरमात्मत्वाभिमानो बन्धः ॥ तन्निवृत्तिरेव मोक्षः इत्युच्यते न हि निजस्वरूपस्याहिरज्ज्वोः सर्पवभिप्याभं तस्माद्रोभाव
नि तस्मात् ब्रह्मैव सत्यं जगन्मिथ्येत्यास्तु ॥ इदमपि उक्तं नेत्यादि भावि ॥ अन्यथा हि द्वैतपदार्थस्य मिथ्यात्वासंभवात् ॥ न च
रज्जोराहि कथं सर्पस्य मिथ्यात्वमितिवाच्यम् ॥ प्रसिद्धस्यैव सर्पस्य तत्र भानांगीकारे वाद्दृष्टांतवैषम्यात् ॥ न च तत्राप्यन्यैव
भासतद्रलिवाच्यम् ॥ तथा सति प्रामाण्यस्यापि मानापत्तेः ॥ अथ नहि स्वप्नेषु प्रपञ्चस्य प्रहारादेर्मिथ्यात्वमिति भाविष्य.
प्रसिद्धस्यैव प्रपञ्चस्य प्रहारादेः स्वस्मिन्नारोपमात्रात्. अत एव स्वप्नेभान सविपर्ययमन्यदितिवदन्तम् ॥ न च मिथ्यात्वप्रति
पादकं शास्त्रमेव प्रामाण्यमिति वाच्यम् ॥ तस्मात् जन्मभावस्य न स्वरत्वप्रतिपादकसे तात्पर्यात् ॥ अन्यथा वेदस्यापि मि
थ्यात्वापत्त्या तस्मात्तिप्रमाणत्वसमोपि तथा त्वापत्त्यानास्तिकमतप्रवेशप्रसंग ॥ तदुक्तं ॥ अन्यदुर्मेधमतसिद्ध विक
ल्पार्थप्रबोधकः वेदान्तोयविमर्शसंस्थाह्वोद्वे. किमपरस्ते एवं यत्कित्वविज्ञानं प्रसोत्तके तद्यत्तनमस्तु रूपमापदन
त्वात् ॥ तथाहि ॥ किमात्मनाचैविज्ञानस्वरूपं उत जीवः किंवा तेभ्यः ॥ नाद्यः स्वहीनतामत्स्यविषयकमितिलिय
मानस्वाधिकस्यानविषयो वाच्यः स्विकिं पावकमगच्छितिश्रुते किंतापस्यं किंचित्घटपटादि. ॥ नाद्यं मेवादीनाम

विद्य०

एकपन्नद्वातनलस्विपमक्षं

राम
५९

अथ स्वेतवाश्वतरोपनिषदि श्रीमद्भाष्ये तृतीय विभाग ॰

विषयत्वं तर्हि तत्त्वेन तदनुभवाभावे सुषुप्तावपि विषयाभावप्रसंगात्॥ न द्वयं । निर्विषयकमेव तद्रूप विकियमद्र इति निर्वि
षयकसत्त्वनत्वेभावाभावात्॥ नाद्वितीयः॥ घटस्य इव परस्य ह्यविवेकविनिगमनाविरहसाभाविकी नेतन
प्रतीतिर्व्याधिरिव्यित्वे तत्तोघाततो दवत्वात्॥ विनिगमनाच एकत्वपदत्वाद्विनीगुरीः । जीवस्य विलविज्ञानस्वरूपत्वे
उपदर्शितदोषसापरणं तद्दूरीकर्तुमप्राकं प्रमाणाभावाद्येश्वरस्यापि नित्यविज्ञानस्वरूपत्वं संभवति सत्यज्ञानमित्यत्र
घटादीनामनेकत्वेन संभवविदिति तदर्थेनावि अतएव सर्वज्ञः सर्ववेदिति श्रुतेः प्रमाणं निर्वदति जीवब्रह्मणो
रैक्यमितियदुक्तं॥ तदपि न॥ सुखदुःखादिभेदेन जीवानामनेकत्वेन तत्तैक्यासंभवात् अहं जीवो नेश्वर इति प्रतीते
श्च अतएवकश्चन संसारी बद्धः कश्चन संसारी मुक्त इत्यादिव्यवहार उपपद्यते॥ नन्वेकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेति श्रुतेः कथा
मिति चेन्न॥ एकत्वस्य मनियतविजातीयत्वे सत्यपि स्वाद्वितीयत्वपदार्थत्वात् प्रकृते नैकत्वस्यैव सत्यत्वा० प
केविद्वानद्वितीयपदार्थो विद्याधिकार एवं न सत्यत्वं समानेषु दशामुक्ता फलेषु विद्यामोघघटादेः सत्यपसत्वे
नाद्वितीयत्व घटादापत्तिवारणायैकत्व समनियतत्वेन सत्यापविशेषात्॥ नन्वेवसति सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति श्रुति
विरोध इति चेन्न॥ ब्रह्मात्मत्वं ब्रह्मव्याप्तत्वाद्येकत्वात्॥ यान्तत्त्वं च सर्वधर्म॥ अन्यथा घटादीनामपि ब्रह्मत्वात्
ब्रह्मणो नित्यत्वापत्तिः जडत्वापत्तिश्च नन्वेकोऽहं बहु स्यामीति श्रुतेः प्रमाणं प्रसंग इति वा च्छम्॥ एकोऽहं निराका
रो ब्रह्मविस्तृतेऽवस्थेषु बहु स्यामीति तदर्थत्वात्॥ ननु तत्त्वमसि ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवतीत्यादि श्रुतेर्जीवेश्वरयोरभेदः

रूपवत्त्व [illegible]

[illegible]

विषयत्वमपि [illegible] मनसस्त्वनिर्गुणत्वेन [illegible] मनस्त्वकत्वात्। एवं [illegible]
[illegible] समर्पितं निरञ्जनं [illegible] इति [illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible] मनो नित्यं [illegible] सुखाद्युपलब्धि [illegible]
[illegible] इन्द्रियमिति [illegible] इति [illegible]
[illegible] कारणसाध्यः [illegible] सिद्धाति मनो विभु [illegible]
[illegible] मनसो [illegible] प्रत्यक्षं [illegible]
[illegible] इति भावः। [illegible]
[illegible] प्रसिद्धेः [illegible]
[illegible] मनसो [illegible] संयोग [illegible] इति भावः। [illegible] मनो विभुः [illegible]
[illegible] विभुत्वं सिद्ध्यति [illegible] नैतत् [illegible]
[illegible] ननु [illegible] यदा मनः [illegible] इति [illegible] सुषुप्तिः [illegible]
[illegible] संयोग [illegible] कारणत्वात् [illegible] सुषुप्तिका

[illegible]

[illegible] संयोगः कारणमितिमनसिएकवेति । नन्वा नन्वस्मतोरविनानाबुधालिला
कयुगपज्ज्ञानोत्पत्तेः [illegible] मनसो [illegible]
[illegible] नानाविधानिनाहानमुत्पादयति युगपदनुभवमीनि [illegible] आतएवकिमुक्त
यासगानन्तानमित्यनुभवोदरी [illegible] तथाचन्यायवत्त्र युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसोलिङ्गमिति मनसोनाधकारमाणुत्वेवा
हानित्यमयित्याकुः नित्येवेति [illegible] अथद्रव्याणांसाधर्म्यवैधर्म्यप्रक्रिया पृथिव्यादिनवानांसमवायिक
त्वंसाधर्म्यं नित्यद्रव्याणामहत्तिन पृथिव्यप्तेजोवायुमनसामूर्तत्वक्रियावत्वं परत्वापरत्ववेगवत्त्वंच मूर्तत्वंच परि
छिन्नपरमाणत्वमितिसंप्रदायविदः क्रियास्समवायिना [illegible] आकाशादि
चतुष्टयस्यविभुत्वं परममहत्वविशिष्टत्वंच किन्तुमविभुत्वमितिचेत् सर्वमूर्तद्रव्यसंयोगित्वं परममहत्वमित्या
वंमेघा दिक्कालमनोभिन्नद्रव्याणां विशेषगुणवत्वं आकाशजीवयोरव्याप्यवृत्तिविशेषगुणत्वं क्षणिकविशेषगु
णवत्त्वंच अव्याप्यवृत्तिर्नाम स्वात्यन्ताभावसमानाधिकरणत्वं यथाएकस्मिन्नेवात्मनिशरीरावच्छेदेनज्ञान घ
टावच्छेदेनतदत्यन्ताभावश्चतिष्ठति तत्समानाधिकरणत्वंज्ञानस्य क्षणिकत्वंच तृतीयक्षणवृत्तिध्वंसप्रतियोगि
त्वं इदमपिज्ञानेच्छादावेव पृथिव्यादिपञ्चानांभूतत्वं बहिरिन्द्रियग्राह्यविशेषगुणवत्वं पृथिव्यादिचतुर्णांद्रव्यसमवायि
कारणत्वं स्पर्शवत्वंच पृथिव्यादित्रयाणांप्रत्यक्षवत्त्वं पृथिवीजलयोर्गुरुत्वंच [illegible]
इदानींपृथिव्यादिगुणा प्रदर्श्यन्ते चतुर्दशगुणाः पृथिव्यांरूपादित्रयोदशसंस्काराश्च चतुर्दशगुणाजलस्य
तेच गन्धवर्ज्यारूपादिस्नेहान्ता संस्काराश्च एकादशगुणास्तेजसस्तेच रसगन्धगुरुत्ववर्ज्यास्नेहादिद्रववत्त्वंचा ।

उ
सि॰ चं
२१

मनस्कारस्य नवगुणा वायो तेजस्पर्शवत्वर्णमीसंयरत्वाना. संस्कारस्य षड्गुणाः स्त्राकाशस्ये तेवसंख्यादिविभागांता.
शब्दस्य पञ्चगुणाः कालदिशो तेचसंख्यादिपञ्च ग्रष्टौगुणाः परमात्मानः तेचसंख्यादिपञ्चबुद्धीछाप्रयत्नाश्च चतुर्द
शगुणाः जीवस्य तेचसंख्यादिपञ्च बुध्यादिनव ग्रष्टौगुणाः मनसः तेचसंख्यादिसप्ताष्टकारात्म तेगुर्णं वायो
नैवकादशतेजसोगुणाः जलक्षितिप्राणभूताचतुर्दशदिक्कालयोः षडेवचायेवमहत्त्वस्थेमनसस्तथैवच॥ ५ च
इतिश्रीतर्क द्रव्यविशेषनिरूपणानामद्वितीयपरिछेदः २ अथगुणनिरूपयति चक्षुर्मात्रेति रूपत्वा
दिवारणायगुणाइति रसादिवारणायचक्षुर्ग्राह्यइति संख्यादिवारणायमात्रपदं यद्यपिप्रभाभिन्न
[illegible] संयोगवारणायगुणपदेनेगुणस्यविवक्षणीयनयोत्तेनएवसंख्यादिवारणासंभवपि तथापिसंसिद्धक
भा ३०८२ इकचवारणायतदादानं मानसपक्षे वस्तुतस्तुपरमाणुरूपेः आप्रिवारणायचक्षुर्मात्रग्राह्यजातिम
त्वसतिगुणत्वस्यविवक्षणीयतयाविशेषपदनदेयमेव नयुकेतिप्याप्रिवारणायगुणत्वपदंदेयमेव
रूपत्वादीनिसर्वाणपवजात्यमइतिवोधाम् रूपंविभजते नेत्रीति रूपंचेत्रयः इदंचसप्तविधमित्यनेना
न्वेति ननुकथंसप्तविधमतस्तत्रहेतुमाह शुक्लेति ननुचित्ररूपंकिमात्र चित्रपटइतिप्रतीतिनिलन्तु
गगनीलपीता दीनामेवेतिचेन्न तयोसतिपटस्याप्रत्यक्षत्वापत्तेः वहिर्द्रव्यप्रत्यक्षसमवायेनउत्पस्य
कारणत्वात् ननुरूपवत्समवेतत्वमेवबहिर्द्रव्यप्रत्यक्षेकारणमस्तु प्रकृतेरूपवान् तंतुस्तत्समवेतः राम २१

तन्नतत्रयोनीलपीतरूपकदवेत्पन. चित्रादिवक्षभेदात्त न प्रत्यक्षं [illegible]
पचिनीकजल्लते जो [illegible]

रसनाग्रसंयोगातोरस ५ स्वभयुक्तासुरसनाकटुकषायतिक्तमेदात्वड्विधः ५

मधुर

त्यपेक्षं्यमतमेवेतिचेन्नानाधावेनमधुरएवैवकारणात्वात् ॥ अथ श्वेतनीलपीतादीनामनिकुते रूपमेवविन्नरूपमस्तु किमितिचेन्नत
नेमितिचेत्ने ॥ व्याप्यवृत्तिजातीयगुणानांव्याप्यवृत्तिनियमात् ॥ ७ ॥ अथतदवगतनीलपीतादीनांपरस्परविरोधेनपरवेनीस्ता
विनिकुरम्बस्येवाच्यत्वे ॥ रूपान्तरविभज्यदर्शयति ॥ रसत्वतिवत्यविवक्षार्थे ॥ रसत्वविद्यमिति ॥ रूपमितवानुरूपतोमु [illegible] आसत्वंमधुर जातौ
मावत्वंमधुरतमितितोनन्तु कास्निवदीसलिलादौ कार्यनीतिमिमोसमडृति ॥ तस्यस्वतोपाधिकत्वात् ॥ ॥ स्वरम्रणांगतौ ४ भासत्वंमधुर जातौ
वैशाब्दादाद्युपष्टम्भकपार्थिवरूपप्रतिबन्धत्वात् ॥ मधुरत्वान्तरतया ॥ ॥ रसंनिरूपयति ॥ रसने ॥ गंधोद्रुध इतितवाच्यावय
वमतनामवस्वरूपादयोदिवसामंजस्येविनरसोनान्वेरूपयुनिभाव रसस्याग्रमात् ॥ गंधीतिकाय्यवविभज्यदर्शयति ॥ पृथिवीमात्र
तद्गतौ ॥ गंधैकविभाग द्वितीयोतिस्पर्शे । ग्रंथोद्भुत इतिरसस्यत्वतेति ॥ जातो मधुरएवेति ॥ नन्वम्बीरनतावावस्तोपलब्धेः ॥ कर्कटी
मक्तोत्रेजलेतिनोपलब्धेश्चकथंमधुरएवेति चेन्न तत्रौपाधिकत्वात् भूतएव [illegible] पिजम्बीरादावम्लोपलब्धेः ॥ कर्क
टीमस्ततलेजलेतिनान्पत्यातौ ॥ नन्वजलेमाधुर्यस्तलेकुतोनोपलभ्यतइतिचेन्न ॥ हरीतक्यभिमतादौ नतस्थैजक
त्वात् ॥ ७ ॥ रसंनिरूपणम् गंधनिरूपयति ॥ घ्राणेति ॥ पृथिवीमात्रवृत्तिरिति गंधवतीनित्यत्वेपृथिवीसंवधस्तत्वपृथिवी घ्राणग्राह्योगुणो गंध ॥ सुरभिरसुरभिश्चेति ७
सवधाभावेनगंधप्रतीत्याभावस्त्वन्वयव्यतिरेकाभ्यापृथिवीगंधस्यैवजलेप्रतीतिर्बोध्या एवंवायावपि नन्वदेशान्तरस्फुटक
सुरभिकुसुमस्यगंधवतस्तैतद्देशोपभावेनगंधप्रतीत्यनुपपत्ति ॥ नन्ववायुनैवतच्चगरणकादिस्तवचोप्तस्येवेति ॥ ॥ ६ ॥ क
स्तूरीन्यूनतापत्ते । कुसुमस्यच्छिद्रापत्तेरिति चेन्न ॥ भोक्तादृष्टविशेषेणाव्यणुकानन्यनुत्पत्ते कर्पूरदेतद्भावान्तरास्त

हविषि' शीतोष्णानुष्णाशीतभेदात् [illegible]
हि वे तत्र शीतो जले उष्णस्तेजसि तत्र [illegible] स्पर्शो पा
१२. पार्थिवे पृथिव्यां [illegible] पाकजमनित्यं च [illegible] नित्यं च नित्य
नित्यमिति [illegible]

[illegible] रूपरसगन्धस्पर्शानि रूपयति। इत्यादि [illegible] चतुर्णां पाकजत्वम्
[illegible] प्रसंगात्तु रूपादिचतुष्टयस्य पाकजत्वम् पाकजत्वे प्रतिपादयति [illegible] नित्य
[illegible] पाकजमिति। पाकजमपीत्यर्थः पाकस्तेज संयोगः [illegible] पाकजत्वाधिकर
णामिति यावत्। ननु कथं पाकजत्वमिति चेत् [illegible] पाकवादिनो वैशेषिकाः आमनिक्षिप्ते घटे [illegible] संयोगा
त्परमाणुषु [illegible] क्रियातः परस्परविभागे तत आरम्भकसंयोगनाशे ततो [illegible]
[illegible] परमाणव एवैते तत्रैव पाकेन [illegible] चतुष्टयोत्पत्तिस्ततः पर
[illegible] परमाणुषु [illegible] प्रयत्नाद्
घटस्य [illegible] पिठरपाकवादिनो नैयायिकाः [illegible]
[illegible] घटपर्यन्तेषु घटनाशाभावेन [illegible]
[illegible] कठिनत्वस्पर्शात् [illegible]
[illegible] तथा [illegible] स्पर्श
[illegible] पाकजत्वादनित्यमित्यर्थः [illegible] अपाकज
[illegible] अपाकजमेवेत्यर्थः [illegible] संख्यां निरूपयति [illegible] संख्या। तत्र द्वया

इति ॥ एकत्वमित्यादि ॥ व्यवहार एकत्वद्वित्वमित्याद्याकारकशब्दहेतु संख्येत्यर्थः ॥ ननु संख्यायाः [illegible]
त् ॥ एकत्वादीति ॥ यथा च एकत्वादिपरार्धपर्यन्ता एकदशशतसहस्रमयुतं तथा लक्षं च नियुतं चैव कोटिरर्बुदमेव च
वृन्दं खर्वो निखर्वश्च शंखः पद्मश्च सागरः अन्त्यं मध्यं परार्धं च दशवृद्ध्या यथाक्रममिति महदुक्तेः परार्धपर्यन्तेत्यस्य
विभागः नित्यानित्यभेदेन एकत्वं द्विविधमित्याह ॥ एकत्वं नित्येति ॥ गगनपरमाण्वादिगतमित्यर्थः ॥ अनि
त्यगतमनित्यम् परमाणुभिन्नपृथिव्यादिचतुष्टयगतमित्यर्थः अत्र कारणगतमेकत्वमसमवायिकारणमिति
बोध्यम् द्वित्वादिकमनित्यमेवेत्याह ॥ द्वित्वादिकं त्वित्यादि ॥ अनित्यमेव ॥ आदिना त्रित्वादिपरिग्रहः ॥ [illegible]
विना विषयद्रव्ययोरित्यर्थः तथा चापेक्षाबुद्धिजन्यत्वाद् द्वित्वादिकमनित्यमेवेति भावः ॥ ननु कथमपेक्षाबुद्धिज
न्यत्वमिति चेदुच्यते घटद्वये सन्निकर्षे सति अयमेकोऽयमेक इति ज्ञानं जन्यते इयमेवापेक्षाबुद्धिरित्युच्यते ततो
घटद्वये द्वित्वमुत्पद्यते अत्र घटद्वयगतमेकत्वमसमवायिकारणम् घटद्वयं समवायिकारणम् अपेक्षाबुद्धिर्निमि
त्तकारणम् ततो द्वित्वादिनिर्विकल्पकं ततः इमौ द्वाविति द्वित्वविशिष्टप्रत्यक्षं तन्निर्वेदार्थमेवापेक्षाबु
द्धेरिति [illegible] स्थितिरवस्यापि न कल्पते तस्मिन्नेव क्षणेऽपेक्षाबुद्धेर्नाशः ततस्तस्माद् द्वित्वस्य नाशः तस्मादपेक्षा
बुद्धिनाशः कारणं अन्यथापेक्षाबुद्धिनाशानन्तरमपि द्वित्वप्रत्यक्षापत्तिः एवं त्रित्वादावपि बोध्यम् अ

[illegible]

[illegible] तदा [illegible] ॥ ननु [illegible]

[illegible]

कारणत्वादि दर्शितं [illegible] ॥ सर्वं च तादृशनियमजन्यं कारणम् [illegible] प्रतिबन्धकं [illegible]

[illegible] परिमाणत्वम् [illegible]

[illegible] परिमाणोत्पत्तौ [illegible] [illegible]

[illegible] परिमाण [illegible] [illegible]

[illegible] परममहत्व [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] परिमाण [illegible]

[illegible] द्वितीयकपालपरिमाणजन्यं [illegible] परिमाणं [illegible] तृतीय [illegible]

[illegible] शिथिल [illegible]

[illegible] पृथक्त्वम् [illegible] । नचैव[illegible]
[illegible]पृथक्त्वादिभेदेन बहुविधं [illegible] एकपृथक्त्वं नित्यमनित्यं च नित्यगतं नित्यमनित्यगतमनित्यं हि पृथक्त्वादिकं तु सर्वत्रानि
त्यमेव [illegible] अन्योन्याभावादतिरिक्तं पृथक्त्वं किं मानमिति चेन्न घटः पटान्न पृथगिति प्रतीतिर्विलक्षणा [illegible] घटः पटात् पृथगिति प्रतीति
[illegible] इति पृथक्त्वनिरूपणम् । संयोगं निरूपयति संयुक्तेति संयुक्तव्यवहारहेतुः संयोगः सर्वद्रव्यवृत्तिः
इमौ संयुक्तौ इति [illegible] व्यवहारः [illegible] संयोगमहत्त्वे [illegible] उपदर्शित[illegible] साधारण[illegible]
[illegible] संयोगस्त्रिविधः अन्यतर
कर्मजो उभयकर्मजः संयोगजश्चेति [illegible] श्येनशैलसंयोगः द्वितीयो मेषयोः संयोगः [illegible]
[illegible] संयोगः कर्मजो द्विविधः [illegible] द्वितीयः क्रिया[illegible]
[illegible] विभागो [illegible] संयोगनाशको गुणो विभागः [illegible]
[illegible]
[illegible] क्रियाया विभागः [illegible] विभागात् पूर्वदेशसंयोगनाशः [illegible]
[illegible] संयोगो [illegible] इति नियमेन क्रिया [illegible] विभागः इति [illegible]
[illegible] विभागो त्रिविधः अन्यतरकर्मज उभयकर्मजः

अविभागजेति उदाहरणरूपेषु दर्शयति विभागजविभागोपि द्विविधः कारणमात्रविभागजः कारणाकारणवि
भागजश्चेति तत्राद्यः कपालद्वयविभागाद् घटकपालविभागः द्वितीयः हस्तपुस्तकविभागात् कायपुस्तकविभागः न
त्वाकाशावयवमनः शक्तिः इति विभागनिरूपणम् परत्वापरत्वे निरूपयति परापरव्यवहारासाधारणकारणे पर
त्वापरत्वे परव्यवहारासाधारणकारणं परत्वं अपरव्यवहारासाधारणकारणमपरत्वमित्यर्थः परत्वापरत्वे विभ
जते द्विविधे इति द्वैविध्यं व्युत्पादयति दिक्कृते कालकृते चेति दैशिकपरत्वापरत्वे कालिकपरत्वापरत्वे चेत्यर्थः न
दैशिकपरत्वमुदाहरति दूरस्थेऽतिदूरस्थे पदार्थे परत्वम् तदुत्पत्तिक्रमस्त्वमित्यस्य तत्र अयं विप्रकृष्ट इत्येवं साधारणबुद्धि
सहाय्येन दिक्संयोगेन दैशिकमपरत्वमुदाहरति समीपस्थे दैशिकमपरत्वम् तदुत्पत्तिश्चाल्पतरसंयोगविशिष्टशरीरेण
सह दैशिकपरत्वापरत्वे एवं ज्ञेये कालिकपरत्वमुदाहरति ज्येष्ठे कालकृतं परत्वम् कालिकपरत्वमि
त्यर्थः तदुत्पत्तिश्च बहुतरदिवसयोगविशिष्टत्वात् कालपिण्डसंयोगेऽसमवायिकारणं कालिकमपरत्वमुदा
हरति कनिष्ठे कालकृतमपरत्वम् कनिष्ठत्वमेव कालिकमपरत्वम् तदुत्पत्तिश्चाल्पतरदिवसकर्मक्रियाधि
विशिष्टशरीरत्वात् कालिकपरत्वापरत्वे जन्यद्रव्यमात्रवृत्तिनी भवतः इति परत्वापरत्वनिरूपणम् गुरुत्वं नि
रूपयति आद्यपतनासमवायिकारणं गुरुत्वं आद्यपतनकर्मविशेषस्यासमवायिकारणं गुरुत्वमेवेत्य
र्थः द्वितीयादिपतनासमवायिकारणं वेगोऽनिति नाद्यपतनासमवायिकारणं तदाद्यमिति नेष्टम् अनाद्यकालिकादिभेदेन। राम-
द्रणं रुद्र

नैकं नित्यमनित्यं नित्यगतमनित्यं [illegible] इति [illegible] आरम्भकत्वात् [illegible] स
[illegible] इति
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible]
[illegible]
मनोऽभिसेयः [illegible] इति
[illegible] शब्दगुणकमाकाशम् [illegible] आकाशमात्रवृत्तिः [illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible]
[illegible]

हि॰ ख
२६
राम

यस्य तथैवार्थः तद्विशेष्यक' तत्प्रकारक इति यावत् भवति यथैव प्रतिनाम पटत्ववत्पटविशेष्यकं पटत्वप्रकारकं
च यद्विज्ञानं तत्तत्प्रमा इति यथार्थानुभव तत्तद्वतीति यथार्थ इति अनुभवत्वव्याप्यते घटे घटत्वं
तत्र संशयेऽपि [illegible] प्रमैव मनेन भ्रमेऽपि रजतत्वमिति प्रमात्वमव्याप्तिः यत्र रजतप्रकारकं विशिष्टबुद्धौ नरजत
रजतत्वाभावेन रजतविशेष्यकत्वाभावादिति चेन्न यद्वति तत्प्रकारकत्वमित्यत्र तद्वद्विशेष्यकत्वे सति तत्प्रकारकत्वमित्यर्थ
स्वीकारात् रजतत्वेन रजतत्वप्रसक्तेरिति रजतत्वस्य प्रकारत्वे सति नरजत संबन्धविशेष रजतत्वे प्रकारकत्वं तादृशप्रमायाम्
अस्ति तथैव नन्वेतादृशप्रमायां स्वप्नमे सा किं यथार्थानुभवात्मिका बुद्धिः किं वा तद्वति तत्प्रकारकत्वाघनिरस्ति सेवेति यथा
र्थानुभवात्मिका बुद्धिः सैव प्रमेत्युच्यत इत्यर्थः इति यथार्थानुभवसामान्यनिरूपणम् अयथार्थानुभवं लक्षयति
तदभाववति तत्प्रकारकोऽनुभवोऽयथार्थानुभवः तदभाववद्विशेष्यकत्वे तत्प्रकारकोऽनुभवोऽयथार्थानुभवस्य
र्थः यथा शुक्तौ इदं रजतमिति ज्ञानं भवति हि रजतत्वाभाववच्छुक्ति विशेष्यकं रजतत्वप्रकारकं च नन्वत्र कपि
संयोगी विप्रमात्वमव्याप्तिः तत्र मूलावच्छेदेन कपिसंयोगाभाववति वृक्षे कपिसंयोगप्रकारकत्वादिति चेन्न त
दभावावच्छेदकावच्छेदेन तत्प्रकारकत्वमिति तदर्थत्वात् तादृशप्रमायां कपिसंयोगाभावावच्छेदकीभूतमूलाव
च्छेदेन कपिसंयोगप्रकारकत्वाभावे नातिव्याप्तिरिति स्वात् अत्र भ्रमो [illegible]. अयथार्थज्ञानमेव प्रसिद्धं नन्वमन्यतः
यि इदं रजतमिति रजतत्वप्रकारकत्वं विसंवादी तु यावद्रजतार्थिनो विसंवादि प्रवृत्तिरिति निवाच्यम् प्रसेवार्थ निरानास राम
२६

निःसरनि

शृणाभावे पर्वते वह्न्यभावादिरूपकुः इत्यत्र ... तन्तुषु ... नितिवाक्यस्तामान्यविलक्षणो उपस्थिते
रूपभेदकानाम् ... सत्वादिग्रहे नोविसंवादिग्रहे तो चजी वमितिचिन्त्य सत्वरूपस्य विशिष्टत्वान स्वे वप्रवर्त्तकत्व
... ... वस्तुत इत्यत्र ...
... ... तेन सूक्तं प्रसन्नोभयाभावे
वात् ... सामान्यनिरूपणम् यथार्थानुभवविभजते यथार्थानुभवश्चतुर्विधः प्रत्यक्षानुमितिरु
पमितिशाब्दभेदात् यथार्थानुभवरूपप्रमाया विभागोक्ता ... अनुमितिरपीति
... यथोपमितिरपीति प्राभाकरः ... संभवति ...
... ... प्रमाणविभागः प्रसंगात्प्रमाकरणं विभजते ... यथार्थानुभवात्मकप्र
मायाः करणमित्यर्थः प्रमाकरणं प्रमाणमिति सामान्यलक्षणम् ...
तदुक्तम् एकस्मिन्नेव ... प्रामाण्यपक्षे वा
तर्कविदेशमाह प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दभेदात् तथा च न्यायसूत्रम् प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्र
माणानीति इति प्रमाणविभागः प्रमाणानां स्वकरणत्वानाधीनत्वादौ विकरणोक्तिः ... प्रत्यक्षप्रमाणं ...

तच्चतुर्विधमप्यनुपपन्नम्

रणकारणे [illegible] कारणं तत्र एव [illegible] अन्यथासिद्धिः [illegible] कारणे कारणं [illegible]
रणमिति [illegible] अन्यथा [illegible] ... [illegible] नियत [illegible]
रणत्वस्य कारणत्वं [illegible] कारणम् [illegible] अनन्यथासिद्धकार्यनियत पूर्ववृत्ति
कारणम् । कार्यान्नियतावश्यंभाविनी पूर्ववृत्तिः [illegible] अनियत [illegible] नियते
ति कार्ये [illegible] कारणता [illegible] स्वरूपयोग्यत्वं कारणत्वं
[illegible] प्रकृते [illegible] अन्यथासिद्धि [illegible] स्वरूप [illegible]
[illegible] नियतपूर्ववर्त्तिक [illegible] अनन्यथासिद्ध [illegible] कारणतेति फलितं न
न कार्ये [illegible] कार्ये प्रागभाव [illegible] अनन्यथासिद्धत्वं [illegible] अन्यथासिद्धत्वं अन्य
थासिद्धि [illegible] नियत [illegible] कार्यसंभवे तद्भिन्नमन्यथासिद्धं [illegible] नियत [illegible]
[illegible] कार्यसंभवे [illegible] अन्यथासिद्धं [illegible] नियत [illegible]
[illegible] कार्यसंभवे तद्भिन्नो [illegible] प्रागभावेनान्यथासिद्ध इति [illegible]
[illegible] अन्यथासिद्धः [illegible] कारणता [illegible]
[illegible] अन्यथासिद्धे [illegible] कारण [illegible]
[illegible] तद्भिन्नमन्यथासिद्धं [illegible] नियत [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] कार्यसंभवे तद्भिन्नो [illegible]

घटस्य समवायिकारणं कपालद्वयम् = १

तत्वे अनेककार्यत्वव्य परमाणुत्वान्मवविशिष्टद्रव्यत्वं द्वित्वसंख्याभावे तज्जीवदशापेक्षया सावयवत्वं कृतद
द्रव्यत्वमवयवविचारेऽस्य नन्वेवमन्यथासिद्धिरेव कुत "प्रदर्शितं अन्यान्यपि चतस्य होति तत्राद्यातये न रूपेणा

कपालादिद्रि वै कुलालत्वकारणस्य तस्य यथा घटं प्रति दंडस्य दंडत्वं यत्र कारणमादाय वान्यथासिद्धिरेको गृह्यते नन्वेवं सूत्रं

यथा दंडरूपं घटे प्रति दंडरूपस्य तृतीयाच यस्यान्यं प्रति पूर्ववृत्तित्व गृहीतमेव कचित्पूर्ववृत्तित्वं गृह्यते तत्वं प्रत्यक्षादि =
घटं प्रति दंडरूपं यथा घटं प्रत्याकाशस्य प्राग्भावमसमवायिकारणत्वेनान्यथा चतुर्थाच वस्य कारणं प्रति पूर्ववृत्तित्वे गृहीतमेव का
भवेद्घटाभाव न र्यं प्रति पूर्ववृत्तित्वम् तत्वं यथा घटं प्रति कुलालपितृत्वेन रूपेण कुलालपितुः कुलालत्वेन रूपेणान्यथाकार
तदंडत्वरूपनाम्ना ४ णत्वमेव तस्येति चेन्न पंचमान्यथासिद्धिरेव सर्वत्र समवेततास्वामित्वं किंचित्कारत्वात् वास्तवं यथा घटं प्रत्येकत्व
इति चेन्न्याय एव कारणं त्रिविधं समवाय्यसमवायिनिमित्तभेदात् यत्समवेतं कार्यमुत्पद्यते तत्
समवायिकारणं यस्मिन्समवायसंबंधेन वर्तमानं सदित्यर्थः उदाहरति तन्तवः पटस्य पटश्च स्व
गतरूपादेः स्वगतरूपादेरित्यत्रादिपदेन गंधादेः परिग्रहः ननु पटरूपं प्रति तंतुरूपमसमवायिकार
णं न स्यात्तयोः सामानाधिकरण्याभावात् समानाधिकरणयोरेव कार्यकारणभावनियमात् तत्राह का
र्येन कारणेन वा सहैकस्मिन्नर्थे समवेतत्वे सति कारणमसमवायिकारणं तंतुसंयोगः पटस्य तंतु

तमवा [illegible] तन्तौ

रूपं पटरूपस्य कार्यसमवायिकारणं तन्नैवेत्यर्थः तथाच पटरूपसमवायिकारणे [illegible] पटसमानाधिकरण्य
तन्तुरूपे समवायसंबंधेन पटरूपसमानाधिकरण्यमसिद्धमेवेतिभाव: द्वयं पदार्थयुग्मं समवायि [illegible] पट = [illegible]
तन्तौ विसमवाय. समवायसंबंधेन कार्यसमानाधिकरण्यमेव कार्यैकार्थप्रत्यासत्तिरित्युच्यते स्वसमवायिसमवा
यसंबंधेन कार्यसामानाधिकरण्यमेव कारणैकार्थप्रत्यासत्तिरित्युच्यते तथाच समवायस्वसमवायिसमवायान्य
तरसंबंधेन कार्येण सहैकस्मिन्नर्थे समवायेन प्रत्यासन्नं सति [illegible] सतिकारणमसमवा समवायेन [illegible]
यिकारणमिति कलितोर्थ: नचतरीतन्तुसंयोगादावतिव्याप्तिरितिवाच्यं तं [illegible] समवेतत्वेसतिपद स्वद्रव्यपदं =
कारणंयत्र समवायिकारणमितिविवक्षितत्वात्. एवमन्यत्रापि निमित्तकारणलक्षणमि
तदुभयभिन्नकारणं निमित्तकारणं यथा तुरीवेमादिकं पटस्य [illegible] भावकार्यस्यैव अभावस्य तु
निमित्तमात्र कारणमुपगंतव्यमिति तदेतत् त्रिविधकारणमध्ये यदसाधारणकारणं तदेव करणं यस्मात्करणलक्ष
णमव्यापारवत्कारणमुपपद्यते तस्मात्कारणमेव त्रिविधकारणमध्ये यदसाधारणं तदेव करणमित्यर्थ: इति
करणलक्षणं अथ प्रत्यक्षक्रियाकरणं प्रपंचयति तस्य [illegible] प्रमाणविशेषाणां [illegible] उत्पन्नत्वमिति ते
प्रत्यक्षप्रमाकरणं प्रत्यक्षं तत्र प्रमाणचतुष्टयमध्ये प्रत्यक्षप्रमाकरणं [illegible] प्रमाकरणं प्रत्यक्ष प्रत्य-

स्वयमयानिमित्तं तन्मूलमानादिद्वारत्वायप्रसक्तेति यद्यप्यनन्तत्वविप्रमाणः प्रथमोहि हत्वात् तत्साक्षदोषस्य सर्वमुवि
न तथापि नस्य. प्रमाणोपजीवकत्वेन तदुपजीव्यप्रमाणलक्षणमेवादावनुचितमिति भावः तत्रापि किंचिदिंद्रियकं किंचिदिंद्रि
यार्थसन्निकर्षं किंचिज्ज्ञानं ज्ञानान्यनिर्विकल्पकज्ञानं निर्विकल्पकज्ञानद्वारा इंद्रियार्थसन्निकर्षः तत्रोपसविकल्पं
कज्ञानानन्तरं यत्र हानोपादानोपेक्षाबुद्धयो भवंति तत्र सविकल्पज्ञानद्वारा इंद्रियं निर्विकल्पकज्ञानं ज्ञानं च द्वयं रसा
धकत्वज्ञानं यथा सर्पोऽमेद्य. स्वसोपनमिति उपादानं च सुखसाधनत्वज्ञानं यथा स्त्र्यक्चंदनवनितादिकं सुखसा
साधनमिति उपेक्षा चोभयसाधनत्वाभावज्ञानं यथा तृणादिकमिति व्यापारवतः करणत्ववादिनः इति प्रत्यक्ष
प्रमाणनिरूपणम् अथ प्रत्यक्षप्रमां लक्षयति इंद्रियार्थसन्निकर्षजन्यज्ञानं प्रत्यक्षं इंद्रियं चक्षुरादिकं अर्थो
कालितासंबद्धज्ञान घटादिर्त्रया. सन्निकर्षः संयोगादिर्लज्जन्यं ज्ञानमित्यर्थः सन्निकर्षस्य कारणायज्ञानमिति अस्तु के:
मधेतायदोषाय मित्यादिकारणायसन्निकर्षजन्येति अथ काचादिव्यवहितपदार्थप्रत्यक्षे अव्याप्तिरिति चेन्न स्वच्छद्र न धोमं निरूपद्युयमः
चमद्युतेतिनाऽ व्यस्यतेजोऽनिरोधकत्वेन तदंतश्चक्षुषः प्रवेशसंभवात् अथ दर्पणे कथं मुखप्रत्यक्षमिति चे
न दर्पणप्रतिहतचक्षुषैव परावृत्त्य मुखप्राप्यप्रत्यक्षजननसंभवात् कश्चित्स्वच्छद्रव्यसंबद्धोषवशा नकरन्यः
दस्यथाभानं दर्पणेमुखं पश्यामीति धीस्तु भ्रम एव एतेन प्रतिबिंबवादस्य नेत्यस्वरसंप्रत्यक्षोऽव्या

शि चं

·२२

तितिनिपाद्यम् अत्रजन्यप्रत्यक्षस्यैवलक्षितत्वात् यदाहभगवान्सूत्रकारः इंद्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्नंज्ञान
मव्यपदेश्यमव्यभिचारिव्यवसायात्मकंप्रत्यक्षमिति अन्येतुज्ञानाकरणकंज्ञानंप्रत्यक्षं इदंचेश्वरप्रत्यक्ष
साधारणमिति इतिप्रत्यक्षनिरूपणम् प्रत्यक्षप्रमांविभजते तद्द्विविधम् निर्विकल्पकंसविकल्पकं
च निष्प्रकारकंनिर्विकल्पकं नामजात्यादियोजनाहीनंवस्तुमात्रावगाहिज्ञानमित्यर्थः ननुनिर्वि
कल्पकेकिंमानमितिचेन्न अयंघटइतिविशिष्टबुद्धिर्विशेषणज्ञानजन्याविशिष्टबुद्धित्वात् दंडीतिवि
शिष्टबुद्धिवदित्यनुमानस्यप्रमाणत्वात् अत्रघटत्वंहिविशेषणंतज्ज्ञानमेवनिर्विकल्पकमित्युच्यते न
चविशेषणज्ञानमपिसविकल्पकज्ञानमेवास्त्वितिवाच्यम् अनवस्थाप्रसंगात् इतिनिर्विकल्प
कनिरूपणम् सप्रकारकंसविकल्पकं यथाडित्थोयंब्राह्मणोयंश्यामोयमिति विशिष्टज्ञानमित्य नचघटविशिष्टत्वात्
र्थः अत्रनास्तिकाः सविकल्पकेनप्रत्यक्षं तस्यघटत्वादिरूपालीकोपरक्तत्वात् बौद्धाभ्युपगमाज्ञानव
खंडयति न् निर्विकल्पकंलक्षणावस्तूपरक्तत्वात्स्यादेवप्रमेत्यत नचतर्हिकिमुल्लेखनप्रत्ययघटोयंघटइ
त्याकारप्रतीतिभिन्नेष्वपिविलक्षणेषुघटेषु अतःसर्वानुगतधर्मस्यावश्यकत्वादितिवाच्यम् तस्यो धर्मस्य
नद्याघटत्वेनात्मत्वात् सैतच्चादिनिषेधात्तद्भिन्नभेदः सत्त्वतुच्छ एवस्याद्धुः तत्र मतं विधिमुखेर

नैवैकावयवप्रतीतेः नानुनिषेधरूपत्वाभावोऽतः ... निरूपयाम इत्यत्र प्रत्यक्षं द्विविधं ... सन्निकर्षोऽर्थमनन
नमित्यत्र प्राणाद्यादिकं तन्निरूप्यामि श्रोत्रादयामि पश्यामि स्पृशामि रसयामि मनसा सुखं ... मिश्रतनुभवम्
इत्यकोऽत्र ... विशेषः इति प्रत्यक्षप्रमाणं निरूपयामः ननु प्रत्यक्षकारणमिन्द्रियलिङ्गप्रत्यक्षप्रमाणाभिन्नं ... घटक
सन्निकर्षः कः इत्याकांक्षायां तं सन्निकर्षं दर्शयितुं विभजते प्रत्यक्षज्ञानहेतुरिन्द्रियार्थसन्निकर्षः षड्विधः संयोगः संयुक्त
समवायः संयुक्तसमवेतसमवायः समवायः समवेतसमवायः विशेषणविशेष्यभावश्चेति लौकिकप्रत्यक्षोपयोगी
संयोगमुदाहरति चक्षुषा घटप्रत्यक्षजनने संयोगः तथा च त्वचा ... मनसा संयोग एव सन्निकर्ष इति भा- इत्यत्र—
वः संयुक्तसमवायमुदाहरति घटरूपप्रत्यक्षे संयुक्तसमवायः चक्षुषा जननीयं इत्यनुषज्यते तथा च चक्षुःसमवेतस्य वन्हि—
समवायाभाव= द्रव्यस्यासन्निकर्षात् ... संयुक्तसमवायः सन्निकर्ष इति भावः ननु घटरूपेऽपि चक्षुषः संयुक्तसमवायः
कुतः संभवतीति चक्षुःसंयुक्ते घटे रूपस्य समवायात् ननु दूरस्य घटस्य ... संयुक्तसमवाये परिमाणग्रहणं कि
मिति चेन्न परिमाणग्रहणे ... सन्निकर्षोऽधिकं कारणं ... इन्द्रियावयवावयवविभागादवयवस्य
... अवयवावयविनोः इन्द्रियावयवावयविनोः इन्द्रियावयवावयवसंयोगः ... दूरस्थ... घटादौ
मिति विवेकः संयुक्तसमवेतसमवायमुदाहरति रूपत्वसामान्यप्रत्यक्षे संयुक्तसमवेतसमवायः चक्षुःसंयुक्ते घ
टे रूपं समवेतं तत्र रूपत्वस्य समवायात् रूपत्वात्मकं सामान्यं प्रत्यक्षमित्यर्थः अत्रापि चक्षुषा जननीयमनुवर्तते

श्रीः

तेन रूपत्वादिसमवेतसमवेतत्वादिग्रहणं सन्निकर्षान्तरेणापि संयुक्तसमवेतसमवायसन्निकर्षेण इति भावः घटादौ
घटत्वसमवेतप्रत्यक्षे संयुक्तसमवेतसमवायसन्निकर्षो विवक्षितः उत्पन्नगुणादीनां समवायसन्निकर्षेण
ग्रहणमिति श्रोत्रेण शब्दस्य साक्षात्कारे समवायसन्निकर्षः शब्दसाक्षात्कारे मन्तव्यमिति शेषः मनसो वाक्योगः कथं समवा
यः इत्यपेक्षायां प्रत्यक्षमिति कर्णशष्कुल्यवच्छिन्नाकाशस्य श्रोत्रत्वात् शब्दस्याकाशगुणत्वात् गुणगुणिनोः समवा
यसम्बन्धात् समवायसन्निकर्षेण शब्दप्रत्यक्षे कोऽयमपार इति चेच्छब्दे श्रोत्रेण समवायोगो वेति श्रोत्रेण समवेतसमवायः
सन्निकर्षमुदाहरति श्रोत्रेण शब्दत्वसाक्षात्कारे समवेतसमवायः श्रोत्रसमवेते शब्दे शब्दत्वस्य समवायात् विशेषणवि
शेष्यभावमुदाहरति अभावप्रत्यक्षे विशेषणविशेष्यभावः विशेषणाभाव विशेष्यभावे इन्द्रियसंबद्ध
विशेषणतया इन्द्रियसंबद्धविशेष्यतया विशेषणतासन्निकर्षमुपपादयति घटाभाववद्भूत
लमित्यत्र चक्षुःसंयुक्ते भूतले घटाभावस्य विशेषणत्वात् इह भूतले घटो नास्तीत्यत्र विशेष्यतासन्निकर्षो ज्ञेयः। स
र्वेन्द्रियविशेषणविशेष्यभावः अत्रेदं बोध्यम् इन्द्रियसंयुक्तविशेषणतानन्तरमेव विशेषणतादिभिः तत्तदिन्द्रिय
विशेषणतात्वेन संग्रहः एवं विशेषणताविशेष्यतयोरन्यतरत्वेन ग्रहणमेतावता सन्निकर्षवद्भावविरोधः इति
लौकिकसन्निकर्षविचारः ननु विशेषणतासन्निकर्ष एव नास्ति अतएवाभावप्रत्यक्षे योग्यानुपलब्धिः कारण
मिति चेन्न यद्यत्र घटः स्यात्तर्हि भूतलमिवाद्रक्ष्यत इत्यादौ घटस्याभावस्य घटप्रतियोगिकत्वप्रसङ्गात्

सन्निकर्षप्रत्यक्षमिदं सन्निकर्षेण ... [illegible]

विशेषविषयोपलंभः ... अलौकिकसन्निकर्षजन्यम् ... प्रत्यक्षं भवेदनुपलब्धेः ...
... सामान्यलक्षणा प्रत्यासत्तिः ... विशेष्य ... तस्य सन्निकर्षं ...
... विस्तरः; इत्यनुपलब्धिः इदानीमलौकिकसन्निकर्षो निरूप्यते स त्रिविधः सामान्य ... लक्षणो
... योगजश्चेति तथाहि: इन्द्रियसंबद्धविशेष्यकज्ञाने प्रकारीभूतघटत्वादि भवति च घटत्वादि इन्द्रिय
संबद्धविशेष्यके घट इति लौकिकप्रत्यक्षे प्रकारः तत्र तेन सन्निकर्षेण सर्वे घटा अलौकिकप्रत्यक्षे जायते न
चेन्द्रियमेव सामान्यमेव प्रत्यासत्तिः ... तत्रेन्द्रियजन्यत्वे संबंधाभावात्
३ मानसप्रत्यक्षे प्रकारीभूतसामान्यमेव प्रत्यासत्तिः ... किंचित् परमाणुत्वेन परमाणुत्व ...
... प्रतीतिर्न स्यात् परमाणुमनसोः संबंधाभावात् द्वितीयो यथा ...
सुरभि- न ... चन्दनं सुरभि ... लौकिकचन्दन ... ज्ञायते तत्र सौ
रभज्ञाने सौरभस्मरणमेव प्रत्यासत्तिः सौरभांशे चक्षुः सन्निकर्षाभावात् ... विस्तरः; तृतीयस्तु योगजविशेष
... युक्तयुञ्जानभेदाद्योगिनो द्विविधाः तत्र युक्तस्य योगिनः प्रथमप्रत्यासत्त्या निरंतरम् ...
जायते युञ्जानस्य चिन्ताविशेषसहकारेण ... प्रत्यासत्त्या ... जायते - इत्यलौकिकसन्निकर्षनिरूपणं
ननु ... परमाण्वादि ... घटत्वादि ...

... योगजधर्मलक्षणप्रत्यासत्तिः ...

१०

दीनुनामत्वं कितुयोगित्वमितितिबोध्यम् प्रत्यदाप्रमाणमुपसंहरति एवमुक्तिकार्यत्वमनुमानलं उपदर्शितकसेतोत्पर्थः ॥
कृषिकृते प्रत्यक्षानकारता मितिपरिसंकिर्यो किरस्वाध्यमाह तत्करणमितिपरियं प्रत्यक्षप्रमाणानिगमयति तत्स्वात्पाद्य
प्रमाणमिदिपमितितिद्धं प्रत्यदाप्रमाकरणमित्यर्थः सिद्धमितितिद्धं तत्सिद्धमित्यर्थः इतिश्रीसिद्धान्तचन्द्रोदये तर्कसंग्र
हव्याख्याने तत्त्वसदीपे प्रत्यक्षखण्डं समाप्तम् ॥ अथानुमानं निरूपयति अनुमीयते अनेन व्यापकीभावसंगतिकमितिप्रत्यक्षानं
तरमनुमानं निरूपयति अनुमितिकरणमनुमानम् अनुमितिः करणमनुमानमित्यर्थः तत्र हि तावत्परामर्शः एव निर्देश
विषयति तावदनुमिति केत्यत आह परामर्शजन्यं ज्ञानमनुमितिः प्रत्यक्षादिवारणाय विशेषणं परामर्शध्वंसवारणाय
विशेष्यं तत्परामर्शप्रत्यक्षेऽतिप्रसक्तिरिति चेन्मैवं साधनानामकादिहेतौ नापि विशेषणस्तेऽयत्नात् न च तथापि पूर्व
क्षणवर्तिनो व्यक्तिमात्र इत्याकारकविशेषणादि सत्त्वेऽपि कस्मात्तास्तु कार्यानुमितिव्याप्तिरिति वाच्यम् तादृशानुमितेरेवी
कारात् अनुमानाद्यत्रो यो विशेषणमानं पूर्वत्र व्याप्यकरणादिमानमनुमितितिविशेषणमिति तद्योग्यत्व एवेति
प्रत्यक्षोपयोगितत्त्वसिद्धिरिति चेत् समानविषयकप्रत्यक्षसामग्र्यभावसहकृत परामर्शजन्यत्वस्यैव विवक्षितत्वात्
सामयप्रकारकानुमितिं त्वत्प्रकारकपरामर्शोत्पत्तिप्रकारकविधावितिपरामर्शोत्पत्तिरिति
प्रत्यक्षविशेषत्वात् विचारः प्रत्यक्षमितिविशेषणात् अन्वयपरामर्श अनुमानत्वं विशेषिति व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मता
ज्ञानं परामर्शः विषयतासंबन्धेन व्याप्तिविशिष्टे यत्पक्षधर्मताज्ञानं तदेव परामर्श इत्यर्थः तत्र व्याप्तिपदार्थं दर्शयति

यत्वावच्छिन्नाव्यापकत्वं तत्र निरूपकतावच्छेदकः तथा च वह्निव्याप्यधूमव्यापकाभिन्नाय धूमव्यापितत्वप्रपन्नधर्मेत्वाभावाद्

वह्निव्यापिनि यस्य वस्तु धर्मता विषयत्वं चेतिभावः तन्मेत्वावत्तदवच्छिन्नतद्भिन्नत्वव्याप्तित्व तद्रूपत्व विशिष्टत्वमिति

तौहद्भवस्तवभिन्नवंति तत्सम्बन्धेतोवह्निमात्रमितिमवच्छिन्नमिति परामर्शत्वमित्यर्थः इतिपरामर्श मिदं रूपाणां व्याप्त्याति

विशिष्टेतत्र व्याप्त्यभावाह पक्षधूमवत्त्वापि विशिष्ट वह्निमत्वमवच्छि यत्र धूमस्तत्र वह्निरिति व्याप्तिरूपेण

यः साहचर्यनियमः इतिस्त्वस्ता साहचर्यतितिस्तत्साहचर्यत्वभावसाहचर्यं सामानाधिकरण्यमिति यावत् नत्वनियमोव्या

प्तिरित्यर्थः। तत्त्वाव्यभिचारित्वे तत्स्वरूपसिद्धएभाव. सविशेषणसाध्याभावत्वरूपा यत्र साध्याभावस्तद्वृत्तित्वं। तस्य = व्यभिचारि मित्यादि

तिविरिपर्ययवत्त्वं वह्निमान्धूमादित्यादितोधूमो वह्निमानभाववान् अनवृत्तादि एव वृत्तित्वमेव व्यासवह्नित्वेप्रकृते

तुमत्रधूमउतिकृत्वासम्यपदेसमन्वयः धूमवान्वह्नेरित्यादौ साध्यो धूमस्तदभाववदयोगोलकं तद्वृत्तित्वमेव वह्नाविति

नाभिव्याप्तिः ननु दिदं साध्यंसोपताम् इत्यादौ साध्याभावाप्रसिद्ध्याव्याप्तिः तत्संबंधेपाधाय ये व्यापकं तद्धर्मावच्छि

न्नप्रतियोगिताकाभावस्योपगमेन तत्साध्यत्वेन वाच्यत्वाभावस्य समानाधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य

प्रसिद्धत्वे विपर्ययत्वेन वाच्यत्वाभावस्य व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य प्रसिद्धेन व्याप्यमवार्थेति तिष्ठन्ते

विशमावच्छिकारण तन्त्रप्रवेदितत्वान्. ग्रन्थीकारपदे दृप्तितद् दृष्टितमप्रसिद्धे. प्रकृतेनत्वान्वयेन यत्रवेतिमेत्य के

वलान्वयिसाध्यमिति रसीकारत्व स्वीकारेतधमात्मकैवसेतितत्त्वाः अवोच्यते हेतुसमानाधिकरणाभावाभावा

व्यधिकरणत्व / तिद्धात / र्थाधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगि / ताकत्वाभाव

आनुमानिकी हि

प्रतियोगिव्याधिकरणसमानाधिकरणत्वद्धिमान् । एतावता तदेतत्प्रमत्तसमानाधिकरणो यो संताभावोपष्टाल्लमाभावत्वमुति
योगिप्रतेः प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नपदार्थसमानाधिकरणपृ मेदविकत्वमत्र तत्समन्वयः । धूमवान् वह्नेरित्यादौ वह्निधूम
समानाधिकरणो यो संताभावो घटादिः प्रसिद्धताभावत्वात् मिथो गिहमत्साध्यामिनिनानिकामिति इदं वाक्यं नो ५४
यतात्मितादौ हेतुकैवल्यम् तत्समानाधिकरणो यो संताभावोपष्टात्त्वताभावत्वतियोगिकत्वप्रतियोगितावच्छेदक
साध्य तत्समानाधिकरणेऽप्यपलिलक्षणाप्तिः । अथ कथं संयोगी इत्यत्र हेतुतादिवाच्ये हेतुरेवे तद्दृत्तत्वं तत्समनातोध
कश्चित्संयोगाभावस्य समानाधिकरणवृत्तित्वेऽपि तत्समानाधिकरणत्वात् अव्याप्तिः यस्य कपिसंयोग इति साध्यात्त्वव्याप्तिरिति
नो प्रतियोगिव्यधिकरणाद्येतु समानाधिकरणाभावस्याभिमतत्वादित्यनुभितितर्क इति प्रतिपादितं चेतरेण तत्ता [illegible]
व्याप्तिवादः मन्तुरातेयं व्याप्तिः परन्तु पक्षधर्मताज्ञानमित्यत्रैकानामन्यपक्षधर्मतेत्यपेक्षमाणो प्रतिपक्षधर्मतानु
पमितिरूपरयति व्याप्यस्य पक्षवृत्तित्वं पक्षधर्मता व्याप्तेराश्रयस्याश्रय। स च धूमादिरेव तस्य पर्वतादिवि
वृत्ति तर्कज्ञानस्य साध्यमितिरूपो । इतिपक्षधर्मतानिरूपणम् । अथ कथं समानमनुमानमतिकरणं कथं वास्ता
इति निजे लोके ऽपि इति जिज्ञासायां स्ववाक्येनुमानमुखेने वेदो धर्मिकमनुमानं विभजते । अनुमानं द्विविधम
स्वार्थं परार्थं चेति स्वस्वार्थमात्र प्रयोजनक्रमाज्ञानस्वार्थमिति समासः स्वप्रयोजनं च स्वस्याज्ञानेयपदार्थप्रतिप
त्ति एवं परार्थमित्यस्यापि इष्टमेवाता त्वर्थ मनसिनिधायस्वार्थानुमानं लक्षयति स्वार्थं स्वानुमितिहेतुः

पारस्य [illegible]
[illegible]

अनुमितिकारणम् [illegible]

Left margin notes: [illegible]

Right margin notes: [illegible]

तद्विरोधपादर्थिनुमिकांस्चयति तथाहि स्वपमेवभयोर्दर्शनेन यत्र धूमस्तत्राग्निरिति महानसादौ व्याप्तिग्रहोत्पत्ते

सतीपमताः भयोर्दर्शनेनेति धूमाग्न्योर्व्याप्तिग्रहे साध्यसाधनयोर्भेदेन सहचारदर्शनं मत्पर्यवसितं लोहे व्याप्त्य

तत्र सहचारस्थानेपि वह्नेर्धूमाभिचारोपलम्भेन कथमिदं व्याप्तिग्राहकमिति चेन्न सहचारस्थानपदेन व्यभिचारस्थान

विरहे सहचारस्थानस्यैवाभिमतत्वात् व्यभिचारस्थानं द्विविधम् यथार्थमयथार्थं च तदपि द्विविधं निश्चय

शंकाभ्यां तत्रिहे कचित्संशय यथा धूमो वह्निव्यभिचारी न वेति शंकाया धूमो वह्निव्यभिचारी

ति निश्चयेन वा यदि धूमो वह्निव्यभिचारी स्यात् तर्हि वह्निजन्यो न स्यादिति धूमाग्न्योः कार्यकारणभावभंगप्रसंगरूपतर्को

पदिभवति तदेतस्मादेतत्कोटिव्यभिचारस्थाननिवृत्तेः स्वतस्त्वतर्कोदेव व्यभिचारस्थानविरहः क्वचित्सतः सिद्ध

एव यथा पवनधूमेव्यभिचारज्ञान तदायत्र धूमस्तत्राग्निः धूमसामान्यवह्निनाऽव्याप्तिर्व्याप्तिवह्निनाव्याप्ता

तर्थं अथदेश्यान्तरीयवह्निधूमानां इन्द्रियसन्निकर्षाभावेन कथं धूमसामान्यवह्निसामान्यव्याप्तिग्रहइति

धूमत्ववह्नित्वरूपसामान्यप्रत्यासत्त्यैव सकलधूमवह्निज्ञानसंभवेन तद्व्याप्तिग्रहसंभवात् महानसा

दावितिमहानसादावह्वेरपि धूमस्यत्वर्थः तद्व्यतिरिक्तेदिहाल पर्वतेधूमं पश्यन्व्याप्तिं स्मरति यत्र धूमस्त

त्राग्निरिति एवं तत्रोत्र नन्वेतस्मिंश्च प्रति व्याप्तिस्मरणकारणत्वेन तन्नपुद्बुद्धो पर्वतादौ महानसाद्युवृत्ते

न गृहीतत्वात् कथं स्मरणसमाह व्याप्तिं स्मरतीति तथा च धूमदर्शनं पोद्बोधकं तत्साद्ध्याप्तिस्मरणाभव

धीरकादिमहान

पाधिव्यवहारेत

त्रलोकेपरिवहन

लौकिकव्यभिचारी

वयवदर्शने

त्र्यशनादि

पवनधूमसामान्य

स्वतः

सामान्यतत्त्वव्याप्तिः

लि० दी
३३

त्वेव तदनन्तरं वह्निव्याप्यधूमवानयमिति ज्ञानमनुमयते आदि लिङ्गपरामर्शोऽनुमानमित्यर्थः अयमेव लिङ्गपरामर्श इत्युच्यते
अग्निर्वह्निमानिति ज्ञानं लिङ्गपरामर्शजन्यमनुमितिरित्यर्थः तस्मात् पर्वतो वह्निमानिति ज्ञान
मनुमितिरुत्पद्यते लिङ्गपरामर्शो इत्यर्थः स्वार्थानुमानमुपसंहरति तदेतत्स्वार्थानुमानम् यस्मात्कारणात्
दिद्रक्षुप्रतिपत्तिहेतुः तस्मात्कारणादेतत्स्वार्थानुमानमित्यर्थः इति स्वार्थानुमाने क्रमप्राप्तं परार्थानुमानं
निरूपयति यत्तु स्वयं धूमादग्निमनुमाय परं प्रतिपत्तुं पञ्चावयववाक्यं प्रयुङ्क्ते तत्परार्थानुमानम् यस्य
पञ्चावयववाक्यं तत्परार्थानुमानमिति संबंधः अवयवत्वं नाम द्रव्यसमवायिकारणत्वं प्रतिज्ञादिषु चतुःसम
वायित्वमेतेऽवयवाश्चेति चेदनुमानवाक्यैकदेशत्वमवयवत्वम् अवयवत्वमुपचर्यते इति स्मृता नन्वेवम
पि पञ्चावयववाक्यस्यानुमानत्वमेवं विचारसहत्वं लिङ्गपरामर्श एवानुमानमिति चेन्नैव लिङ्गपरामर्शप्रयोज
कलिङ्गप्रतिपादकत्वेनानुमानमित्युपचारात् तदुदाहरति यथा पर्वतोऽग्निमान् धूमवत्त्वात् यो यो धूमवान् सो
नन्वा ४ ऽग्निमान् यथा महानसं तथा चायमिति अयं पर्वतस्तथा वह्निव्याप्यधूमवानित्यर्थः तस्मात्तथा वह्निव्याप्यधूम
वत्त्वाद्वह्निमानित्यर्थः अनेन प्रतिपादितानग्निमत्त्वेनाग्निः प्रतिपद्यते अनेन पञ्चावयववाक्येनेत्यर्थः इति प
रार्थानुमानम् नन्वेवं पञ्चावयववाक्यमित्युक्तं ते पञ्चावयवाः के इत्यत आह प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगम
नानि पञ्चावयवाः प्रतिज्ञादिष्वन्यतमत्वमवयवत्वं साध्यविशिष्टपक्षबोधकं वचनं प्रतिज्ञा पर्वतोऽग्निमानिति
प्रतिज्ञादि निरूपणम् ... ३

एम
३३

लिंगवचनं हेतुः व्याप्तिप्रतिपादकं दृष्टान्तवचनमुदाहरणं उदाहरणस्थव्याप्तिविशिष्टत्वेन हेतोः पक्षधर्मताप्रतिपादकं वचनं उपनयः पक्षे साध्याबाधितत्वप्रतिपादकं वचनं निगमनं इत्येवं पञ्चावयवाः तद्विधाय प्रतिज्ञादीन्विशि -व्याप्तिलक्षण- नष्टि पर्वतोऽग्निमानिति प्रतिज्ञा धूमवत्त्वादिति हेतुः यो यो धूमवान्सोऽग्निमानित्युदाहरणं तथा चायमि त्युपनयः तस्मात्तथेति निगमनं इत्यवयवग्रन्थः साधर्म्यानिगमनमनुमितिकरणमिति चेन्नो व्याप्त्यादिकं नयत्नम् इयं पक्ष

वह्निमत्वलिङ्ग भावे किं व्याप्ति तीत पूर्व लिंग - धर्मान्वह्निमत्तीति धूमादित्यादौ लिङ्गाभावेऽप्यनुमितिदर्शनादित्याप्राह व्याप्तिलिंगपरामर्शो परामर्शप्रकारमिति तिष्ठ चेत् स्वार्थानुमितिपरार्थानुमित्योर्लिंगपरामर्श एव कारणं अनुमानमुपसंहरति तस्माल्लिंगपरामर्शोऽनुमानम् अनुमितिकरणत्वादित्यर्थः अयमेव तृतीयज्ञानमित्युच्यते तथाहि महानसादौ धूमाग्न्योर्व्याप्तिग्रहणाद्यं धूमज्ञानं तदादिमं पक्षे च धूमज्ञानं तत् द्वितीयं पुनश्च वह्निव्याप्यो धूम इति यद्ज्ञानं तत्तृतीयं इदमेव लिंगपरामर्श इत्युच्यते मीमांसकास्तु धूमवान्पर्वत इति पक्षधर्मताज्ञानमपि चवह्निव्याप्यो धूम इति व्याप्तिस्मरणं चेत्युभयमेवानुमितिकरणं न तु लिंगपरामर्शोऽपि गौरवादित्याहुः तन्न इयं व्याप्य चेतो धूमो वह्निव्याप्य इति ज्ञानं तु यादृग्ने मिज्ञापनं तु ज्ञानेन रूपेण धूमस्यैव भानात् न तु व्याप्यतावच्छेदकरूपेणेति चेत्तो प्रत्यक्षे लिङ्गज्ञानं विवक्षित मितिमावद्व्याप्यतावच्छेदकाननुसन्धाने विवह्निव्याप्यवान्पर्वत इति शाब्दजन्यशाब्दपरामर्शादनुमित्युपपत्ते व्यापारवत्कारणं करणमिति मते व्याप्तिज्ञानमेवानुमानं लिंगपरामर्शो व्यापार इत्यवसेयं इत्यनुमानोपस

दी०
३४

हार' लिंगंविभजते लिंगंत्रिविध अन्वयव्यतिरेकिकेवलान्वयिकेवलव्यतिरेकिचेति अन्वयव्यतिरेकिलक्षणमा
माह अन्वयेनव्यतिरेकेणचव्याप्तिमदन्वयव्यतिरेकि हेतौसाध्य सत्त्वमन्वयः साध्यसाधनयोः साहचर्यमन्वय त
दभावयोः साहचर्यंव्यतिरेक. तथाचान्वयतोव्यतिरेकतश्चव्याप्तिमदन्वयव्यतिरेकीत्यर्थः. उदाहरति
यथावह्नौसाध्ये धूमवत्त्वं हेतुरित्यर्थः अन्वयव्याप्तिंव्यतिरेकव्याप्तिंदर्शयति यत्रधूमस्तत्राग्निरिति य
त्रधूमस्तत्राग्निरित्यन्वयव्याप्तिः यत्रवह्निर्नास्ति तत्रधूमोनास्ति इतिव्यतिरेकव्याप्तिः तथाचान्वयव्याप्तिरुक्तैव
व्यतिरेकव्याप्तिस्तु साध्याभावव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वमित्यवसेयमितिभावः केचित्तुसाध्याभावसाधनाभावयो

साध्याभावव्याप्यसाधनाभाव व्याप्तिर्व्यतिरेकव्याप्तिरिति ॥ व्याप्तिर्व्यतिरेकव्याप्तिः अन्यनिरूपणस्यसाधनात्स्वमितितिनिचेत साध्याभावव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वमस्य

धनस्यप्रकृतिसिद्धान्तसहकारित्वं तदुक्तं व्याप्यव्यापकभावोहिभावयोर्यादृशोमतः तयोरभावयोस्तस्माद्विपरीतः प्रती
यते अन्वयेसाधनंव्याप्यसाध्यंव्यापकमिष्यते साध्याभावोऽन्यथाव्याप्योव्यापकःसाधनात्ययः इतीत्याहुः. इत्यादि
दीधिति यथाजलह्रदो महानस इत्यादिवत्यत्र आर्द्रेन्धनवत्त्वात्संयोगिनमनुमिनोति तत्पक्षितत्वात्तत्र तत्र ॥ ४ ॥ ८ ॥
नाप्रदर्शितत्वात्कर्मेति इत्यन्वयव्यतिरेकि केवलान्वयिलक्षणमाह अन्वयमात्रव्याप्तिकंकेवलान्वयि अन्वये
नैवव्याप्तिर्यस्मिन्सतत्त्वेति उदाहरति यथाघटोऽभिधेयः प्रमेयत्वात्पटवदिति प्रमेयत्वाभिधेयत्वयोर्व्यतिरेकव्याप्ति
निरूपकेति कथयप्रमेयत्वाभिधेयत्वयोर्व्यतिरेकव्याप्तिर्नास्ति अभिधेयत्वसाधनानुमानेऽस्त्यर्थः सत्त्वतु सलक्षि
अन्वयव्याप्तिर्व्यतिरे ...व्याप्तिस्तत्रतु ॥ राम
३४

यःप्रमितिविषयस्तत्र सामान्य...
...प्रमितिविषयत्वाभावात् । तथा च

येऽभोगलक्षणमाह सर्वेषामेवैतद्भिधेयत्वाद् पदार्थमात्रस्येत्यर्थः तथा च सकलपदार्थाभिधेयत्वेऽप्यसत्प्रमितिविषयत्व [illegible]
स्य व्याप्यत्वाभावात् प्रमितिविषयत्व [illegible] तत्रभावात् प्रसिद्धा नहि तद्व्यतिरेकि व्याप्तिर्न भवत्येवेति भावः इति केव
लान्वयि केवलव्यतिरेकिणो लक्षणमाह व्यतिरेकमात्रव्याप्तिकः । केवलव्यतिरेकि पृथ्वीलक्षणमुदाहरति यथा पृ
थिवी इतरेभ्यो भिद्यते गन्धवत्त्वात् यदितरेभ्यो न भिद्यते न तद्गन्धवत् यथा जलं न चेयं तथा इयं पृथिवी न तथा न गन्धाभा
ववतीत्यर्थः तस्मान्न तथेति गन्धाभावाभाववती तदितरभेदाभाववती नेत्यर्थः ननु व्यतिरेकिणि नान्वयव्याप्तिरित्यत्रो
क्तमपरिहरति अत्र यत्र गन्धवत्तदितरभिन्नमित्यन्वयदृष्टान्तो नास्ति पृथिवीमात्रस्य पक्षत्वात् अत एव तरभेदसाधकानुमा
ने इदमेव लक्षणं जीवच्छरीरं सात्मकं प्राणादिमत्वात् यन्नैवं तन्नैवं यथा घट इत्यादिकं प्रमाणं प्रमाणलक्षणं
यन्नैवं तन्नैवं यथा [illegible] विवादास्पदं [illegible] इत्यादिकमपि केवलव्यतिरेकीति बु
इतरभेदाधिक... इत्यर्थः यदीतरभेदः प्रसिद्धो न वा नाद्यः यत्र प्रसिद्धस्तत्र पक्षत्वापि तत्रैव तद्धिकरणस्यैवान्वयदृष्टान्तत्वे केवलव्यति गन्धवत्त्वम-
त्यतः रेकित्वव्याघातः न द्वितीयः प्रसिद्धविनाशात् [illegible] साधारणत्वापत्तिः नाद्वितीयः विशिष्टबुद्धौ विशेषणज्ञानस्य हे
तुत्वेन पृथिवीतरभेदवती तिवाधिकविशिष्टानुमितिरनुत्पत्तेः विशेषणीभूते तरभेदस्याप्रसिद्धत्वात् तज्ज्ञानस्याप्रसिद्धे
वाद... र्वाधि न चैकैकस्मिन् भेदे दृष्टान्तव्याप्तिरेकत्वाप्रसिद्धात्तत्साध्यसंभवेन दृष्टान्ततत्त्वस्यापि [illegible] संभवं इति चेन्न भदि... पत्यादि
त्वात २ ज्ञानं तत्केतरभेदाभावज्ञानस्य योगात् [illegible] इति चेन्न तादृशज्ञानाकरणीभूते तरभेदज्ञानाप्रसिद्धेः नच सा... २

पृथिवीतरभेदवती २
गन्धानवच्छिन्नं २
तादृशसामानाधिकरण्येन तरभेदाभाव
[illegible]

कथंचन सत्त्वं भवतु इति चेन्न तत्तत्केतरभेदाभावत्वावच्छिन्नप्रतियोगि ... [illegible] इति चेन्न [illegible]
भेदेतरभेदत्वप्रकारक इति [illegible] कारणमिति [illegible] प्रतियोगि [illegible] कारणादिति
[illegible]

केवलमितरभेदस्य ... [illegible] ... जलभेदस्य तेजसि तेजोभेदस्य जले
इति [illegible] इतरभेदस्य प्रत्येकमधिकरणप्रसिद्धा ... [illegible] ... साधनीयतया तद्धि [illegible] ... भवात्. एतत्
... [illegible] ... इतरभेदपदस्य ... [illegible] प्रसिद्धत्वेन नान्वय [illegible] ... साध्य [illegible]
... [illegible] व्यतिरेकि [illegible] ... तावत्. अत एव [illegible]
... विपक्षा [illegible] बाधित [illegible] ... साध्यवद्विपक्षवृत्तित्वं [illegible]
भावत्वं साध्याभाववत्साधक हेतुतावत्त्वं [illegible] ... तदभावत्वमिति
साध्यम्. केवलान्वयि [illegible] ... साध्यसाधकत्वमिति तस्य विपक्ष [illegible] ... विपर्ययक
केवलव्यतिरेक्यपि तत्र तस्य सपक्षविपर्ययेण तत्र [illegible] ... इति केवलव्यतिरेकि. अथ पृथिवीमात्रम्
पक्षीकृत्य [illegible] ... निर्णये कि म [illegible] ... उपर्युक्त: ... [illegible]
तत्र [illegible] ... [illegible]
तत्र संदिग्ध साध्यस्याभावादिति चेन्न एवं सति तत्र [illegible] ... अनुपलब्धि [illegible]
व. प्रवर्तते [illegible] ... साध्यविरह [illegible] ... विशिष्ट [illegible] ... साध्यपिपत्ति
[illegible] ... सिद्धि. साध्यनिश्चय [illegible] ... अति

यदा पर्वतो वह्निमानिति पक्षपर्वते तदानीं सिद्धसाधनविरहात् सिद्ध्यभावात् अभावात् तदा पर्वते तदानीं वह्निमत्त्वानुमितिरिति सिद्ध पक्षतासत्त्वकालेऽपि सिद्धिसत्त्वेऽप्यनुमित्यापत्तेः तदानीं यदि सिषाधयिषाविरहस्यात् अतश्च सिद्ध्यभावघटितेति चेत् पर्वते वह्न्यनुमितिर्भवतु इतीच्छाकाले सिद्धिसत्त्वेऽप्यनुमितिर्जायते सा न स्यात् तदानीं सिद्ध्यभावाभावात् अतः सिषाधयिषाविरहविशिष्टत्वेन सिद्ध्यभावघटकं तथा चानुमित्सा सिषाधयिषा तेन विकालाद्विरहविशिष्टसिद्धेरेव प्रतिबन्धकतया तदभावघटकत्वेन पक्षतेति सिद्धं इति दिक् प्रतिपक्षता प्रसङ्गात् पक्षविपक्षौ क्रमेण निरूपयति निश्चितसाध्यवान् सपक्षः यथा तत्रैव महानसः धूमवत्त्वे हेतौ इत्यर्थः निश्चितसाध्याभाववान् विपक्षः यथा तत्रैव महाह्रदः इति सपक्षविपक्षनिरूपणम् हेत्वाभासप्रसङ्गाद्धेत्वाभासान्निरूपयति सव्यभिचारविरुद्धसत्प्रतिपक्षासिद्धबाधिताः पञ्च हेत्वाभासाः तत्र यत्रानुमितितत्करणप्रतिबन्धकयथार्थज्ञानविषयत्वं बाधस्थले वह्न्यभाववद्ह्रदोऽस्यनुमितिप्रतिबन्धकं यज्ज्ञानं वह्न्यभाववद्ह्रदो वह्निमान् इत्याकारकं न हि विषयत्वसद्भावत्वरूपहेत्वाभासत्वात् तत्समन्वयः इत्थमसाधारणादिहेत्वतिप्रसक्तानुमितिप्रतिबन्धकत्वं बोध्यम् बाधः साध्याभाववान् पक्षो वा वह्निमान् प्रमेयत्वादित्यादौ व्यभिचारित्वं पर्वतो वह्निमानित्याद्यनुमितिकरणं वह्निव्याप्यप्रमेयत्वमित्यादिज्ञाने तत्प्रतिबन्धकं च वह्न्यभाववद्वृत्तिप्रमेयत्वमित्यादिज्ञानं न हि विषयत्वं प्रमेयत्वादौ हेत्वाभासत्वात् तत्समन्वयः इत्थमनुपसंहारिप्रभृतिज्ञानानामनुमितिकरणप्रतिबन्धकत्वं बोध्यम् बाधसमानाधिकरणहेतुवारणाय यथार्थेतीति दिक् ॥ ...

सि.च
३६

भासत्वत्वम् सास्नादिमत्त्वाद्यो मतः केवलपदं पर्यवस्यति सव्यभिचारोऽनैकान्तिक इत्यर्थः । अतिरोधः तत्र साधारणस्य
लक्षणमाह विभजते स त्रिविधः साधारणासाधारणानुपसंहारिभेदात् साधारणं लक्षयति तत्र साध्याभाववद्वृत्तिः साधारणो
ऽनैकान्तिकः साधारणादित्रयेऽप्यर्थे उदाहरति यथा पर्वतो वह्निमान् प्रमेयत्वादिति तत्र प्रमेयत्वस्य साध्याभाववद्वृत्ति
त्वमात्रमुपपादयति प्रमेयत्वस्य हि साध्याभाववति ह्रदे विद्यमानत्वात् प्रमेयत्वरूपहेतोर्वह्न्यभाववति ह्रदे वर्तमानत्वादिति तत्र सपक्ष
वृत्तित्वस्याविवक्षितत्वात् अन्यथा केवलान्वयिसाध्यकहेतौ सपक्षत्वाभावादिति भावः पक्षवृत्तित्वस्य तथात्वात् असाधा
रणं लक्षयति सर्वसपक्षविपक्षव्यावृत्तोऽसाधारणः सर्वेभ्यः सपक्षेभ्यो विपक्षेभ्यश्च व्यावृत्तो व्यतिरिक्त इत्यर्थः । उदाहरति
यथा शब्दो नित्यः शब्दत्वादिति उपपादयति शब्दत्वं हि नित्येभ्यो व्यावृत्तं नित्यत्वसमानाधिकरणा
दिभ्यः अनित्येभ्यो घटपटादिभ्यः अत्र आकाशादिः सपक्षो घटपटादिर्विपक्षः इति बोध्यम् अनुपसंहारिणं लक्ष
यति अन्वयव्यतिरेकदृष्टान्तरहितोऽनुपसंहारी यथा सर्वमनित्यं प्रमेयत्वात् अत्र सर्वस्यापि पक्षत्वात् दृष्टान्तो ना
स्ति अत्र अपदर्शितानुमाने प्रतिज्ञा व्यभिचारो नैकान्तिकः । विरुद्धं लक्षयति साध्याभावव्याप्तो हेतुर्विरुद्धः यथा
शब्दो नित्यः कृतकत्वात् कार्यत्वादित्यर्थः कृतकत्वं नित्यत्वाभावेनानित्यत्वेन व्याप्तं यत्कृतकं तदनित्य
मिति व्याप्तिनिर्णयस्येति भाव इति विरुद्धनिरूपणम् सत्प्रतिपक्षं लक्षयति साध्याभावसाधकं हेत्वन्तरं यस्य
स सत्प्रतिपक्षः यस्य हेतोः साध्याभावसाधकं साध्याभावानुमापकं हेत्वन्तरं प्रतिपक्षो हेतुर्विद्यते स हेतुः स

राम
३६

तादिपक्ष [illegible] प्रथमेवप्रकारस्तासमहत्युक्तौ व्याहरति यथाशब्दो नित्यः चाक्षुषत्वात् शब्दत्ववत् घटो नित्यः कार्यत्वात् प
टवदिति इति सव्यभिचारविरुद्धः अपि स्वरूपासिद्धं विभजते स्वरूपासिद्धस्त्रिविध असिद्धत्वमाश्रयासिद्धत्वादत्यन्त [illegible]
यति आश्रयासिद्धः स्वरूपासिद्धो व्याप्यत्वासिद्धश्चेति आश्रयासिद्धत्वं च पक्षतावच्छेदकाभावकत्वं भवति हि आ
श्रये [illegible] पक्षतावच्छेदकाभावकत्वं [illegible] विरहात् उदाहरति यथा गगनारवि
न्दं सुरभि अरविन्दत्वात् सरोजारविन्दवत् [illegible] गगनारविन्दाश्रयः स च
नास्त्येव [illegible] स्वरूपासिद्धमुदाहरति स्वरूपासिद्धो यथा शब्दो गुणः चाक्षुषत्वात् पक्षा
वृत्तित्वं स्वरूपासिद्धत्वं [illegible] अत्र चाक्षुषत्वं पक्षे नास्ति [illegible]
तथा च चाक्षुषत्वं [illegible] अनुमाने न चाक्षुषत्वे पक्षावृत्तित्व [illegible]
[illegible] तस्याह [illegible] स्वरूपासिद्ध [illegible] भेदेन बहुविधः [illegible]
तत्राद्यस्य [illegible] द्वितीयो यथा [illegible] पक्षैकदेशावृत्तित्वं भागे
स्वरूपासिद्धत्वं तृतीयो यथा वायुः प्रत्यक्षो रूपवत्त्वे सति स्पर्शवत्त्वात् [illegible]
[illegible] तथात्वेन तस्य स्वरूपासिद्धत्वे [illegible] तृतीयो यथा [illegible]
विशेष्यविशेषण [illegible] तस्य स्वरूपासिद्धत्वं [illegible] विशिष्टाभावादिति [illegible] व्याप्यत्वा
[illegible]

सिद्धं निरूपयति सोपाधिकोऽव्याप्यवृत्तित्वम् उपाधिश्च पाधिरित्याह साध्यव्यापकत्वे सति साधनाव्यापकत्वमुपाधित्वे न
नु किं तत्र व्यापकत्वमव्यापकत्वं च अत्रत्स्मृतेरत्र पर्यति साध्यसमानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगित्वं साध्य
व्यापकत्वं साधनवन्निष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगित्वं साधनाव्यापकत्वम् यथा पर्वतो धूमवान् वह्नेः आर्द्रेन्धनसंयो
गउपाधिः तत्र साध्यसमानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगित्वं धूमवति आर्द्रेन्धनसंयोगस्य साध्यव्यापकत्वम् वह्निमति अयोगोलके
ऽपि आर्द्रेन्धनसंयोगाभावात् उपाधिभेदमाह समव्याप्तोऽसमव्याप्तश्च साध्यव्यापकत्वसाधनव्यापकत्वे साधनमेव
मात्रं साधनाव्यापकत्वं साध्यसाधनयोर्व्याप्यव्यापकभावस्य उपाधिमुपदर्शयति पक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वे सति
साधनाव्यापकत्वं धूमवत्त्वे उपाधिः सोपाधिकत्वात् वह्निमत्त्वादित्यसिद्धं सोऽयमुपाधिरिति सिद्धं
तत्र साध्यव्यापकः पक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकः साधनावच्छिन्नसाध्यव्यापकश्चेति तत्राद्यस्य पक्षधर्मतापन्न
सत्त्वात् तस्य हिंसात्वं हिंसाऽधर्मसाधनं हिंसात्वात् क्रतुबाह्यहिंसावदिति तत्र निषिद्धत्वमुपाधिः यत्राधर्मसाधनत्वं त
त्र निषिद्धत्वमिति साध्यव्यापकता यत्र हिंसात्वं तत्र निषिद्धत्वमिति साधनाव्यापकता क्रतुहिंसायां निषिद्धत्वा
भावात् न हिंस्यात् सर्वभूतानीति निषेधस्य सामान्यविषयत्वात् पक्षधर्मतापन्नस्य साध्यव्यापकत्वात् क्रतुहिंसायां
साधनाधर्मसाधनत्वे प्रयोजकत्वाभावात् निषिद्धत्वमेव तादृशं मत्वा हेत्वन्तरे हिंसात्वस्य वायुः प्रत्यक्षः
स्पर्शवत्त्वात् इत्यत्रोद्भूतरूपवत्त्वमुपाधिः यत्र यत्र प्रत्यक्षत्वं तत्रोद्भूतरूपवत्त्वमिति निरुक्तसाधनाव्यापकत्वं च

साध्यव्यापकत्वे सति साधनाव्यापकत्वमुपाधिः ... उक्तलक्षणाभावादिति । किन्तु साधनावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वमेव ... एवं पक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वे उक्तरूपत्वमिति ...

येन व्यभिचारात् किन्तु ... पक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वं यत्र तत्रोक्तरूपत्वमिति पक्षधर्मावच्छिन्नसाध्य
व्यापकत्वमेव शक्यमित्यभिचारकारणत्वाद्धि एवं यत्र ... तत्रोक्तरूपत्वमिति साधनाव्यापकत्वं च वायौ
उक्तरूपत्वसम्भवात् तृतीयो यथा प्रागभावो विनाशी जन्यत्वादित्यत्र भावत्वमुपाधिः तस्य यत्र विनाशित्वं तत्र भावत्वमि
ति नैवं साध्यव्यापकत्वमस्ति प्रागभावे भावत्वविरहात् किन्तु जन्यत्वरूपसाधनावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वमेवास्ति यत्र ज
न्यत्वं तत्र भावत्वमिति साधनाव्यापकत्वं च ध्वंसे भावत्वविरहात् एवं ... पाकजत्वमुपा
धिः ... वह्निमान् ... महानस
... उपाधिः ... पक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वादिति चेन्न पक्षधर्मस्य ...
... निरवच्छिन्नसाध्यव्यापकत्व ...
... साधनाव्यापकत्वे सति साधनाव्यापक उपाधिरिति ...
... नन्वेवं ... उपाधिः ... किं तर्हि व्याप्यत्वादि
दूषणमाह ... व्याप्यत्वासिद्ध ... सोपाधिकत्वात् ... दूषकताबीजम् ... इ
त्यसिद्धेः ... बाधितमाह ... साध्याभाव प्रमाणनिश्चितः सबाधितः ... वह्निरनुष्णो द्रव्यत्वात् ...
... साध्याभाव ... इति बाधितत्वं ... यथा घटः सलोकः ...

[illegible] स्वादिर विचारित [illegible] दित्यादिना [illegible] उत्तिः [illegible]
[illegible] भवति [illegible] धर्मेषु [illegible]
[illegible] सिद्धं न भवति [illegible] सिद्धं भवति [illegible] सिद्धं न भवति [illegible] सिद्धं भवति संदिग्धसाध्यवत
[illegible] भवतीति वदन्ति इति [illegible] अनुमानपरिच्छेदः अथ [illegible]
[illegible] उपमिनोति [illegible] उपमानमित्यर्थः [illegible]
[illegible] सादृश्य [illegible] संज्ञासंज्ञि [illegible] संबंध [illegible] संज्ञा [illegible]
[illegible] गोसदृशो गवय [illegible] उपमिनोमि [illegible] अनुभवामि [illegible]
विशिष्ट [illegible] सादृश्य [illegible] इत्यर्थः प्रतिपादयति
तथाहि [illegible] गोसदृशो गवय इति [illegible] गौसदृ
[illegible] गवयपदवाच्य [illegible] वाक्यार्थस्मरणे [illegible]
[illegible] अर्थः [illegible] गवयपदवाच्य इत्यर्थः [illegible]
[illegible] उपमिनोति [illegible]
[illegible] सादृश्य [illegible] विशिष्ट [illegible] धर्म [illegible] द्वितीयं यथा [illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible] ... ९८

[illegible] ... इति ... [illegible]

[illegible] ... प्रमाण ... इति ... [illegible]

[illegible] ... इति ... [illegible]

[illegible] ... यति ... इति ... [illegible]

[illegible] ... इति ... [illegible] ... १

सी॰ व
३६

कर्मणा गात्र्यमानकसाक्षात्कारित्व संबन्धवति तत्वस्य शान्त्र्यबन्धस्यापि ऋतेः
सं स प्र वा त शक्तिः प्रवर्तते ॥

विशिष्टस्यापि [illegible] शक्तिर्ग्रहः इति एवमसमिथाधके [illegible] नाशक्तिग्रहे ऽभाव स्यादुक्ते इति क
विद्युपसमवायपि [illegible] यत्र शक्तिग्रहः [illegible] मान [illegible] वाक्यपरे शक्तिग्रह नैयसेम्न [illegible] विधान वि
श्रूपदस्यह द्वा॰ यत्र [illegible] नियवपद स्य दीर्घस्य कंचिद्विशिष्य स्तते सर्वे सस्थानाज्ञायते यत्र ज्ञायते मोदमानाश्र पत्रकः ३
तिष्ठन्ति नियवाः कार्णिका [illegible] इति वाक्यशेषात् शक्तिरवधार्यते इति हस्ती [illegible] गजो [illegible]
गोन हस्तिपदस्य गजे [illegible] ग्रहः विस्मर्गां च समानार्थं बोधकपदान्तरेण तदर्थक पनमिदमेव विद्वन्निति स्तु
व्यते इह विकचसरोरुहे भ्रमर स्तत्वाद्य शक्तिग्रहः इत्यादि सन्निधानात् शक्तिग्रहः शेषेभ्यः मर्म तथा स्तुगवादि
पदानां व्यञ्जनावत्र शक्तिमनुजानन्त [illegible] शक्तिमेनिरे मीमांसकास्तु विशेषणत्वेन गोत्वादेव प्रथम
मुपस्थितत्वादन्यादिपदानां गोत्वाद्यवच्छिन्ने शक्तिः व्यक्तिलाभस्तु गोत्वं ह्याश्रयं विनानुपपन्नमित्यादिपा
दिन्याहुः तदसत् विनाश्यादेः गोत्वाद्यनीत्यनेन व्यक्तिप्रतीतेः प्रभाकरास्तु गवादिशक्त्यानामानयना
३८ दिरूपकार्यान्वितेभिवादेशक्तिः सर्वत्रैव कार्यादेव व्युत्पत्तेः भूतलेघट इत्यादि सिद्धवाक्याद्व्युत्पत्ति
तु नास्तीत्याहुः तदसत् इह कार्यं पुत्रस्ते जात इति सिद्धवाक्येपि व्युत्पत्तिदर्शनात् चैत्र प
चतीत्यादावाख्यातस्य कर्तरि शक्तिः वैयाकरणास्तु गौरवात् किंतु कृताववे तथा च गत्यादि। ३९

पं ४ पं १० व्यर्थं समुदायशक्त्यामावे केवलपदस्य प्रत्य
३ ३ पं १ समवकाशो न जायते समुदायशक्तिं — ४

रूपाणाम

शक्तिग्रहे वृद्धीनशक्तिकत्वादतिशयः तज्ज्ञानं चाकरणं पदजन्यपदार्थस्मरणं व्यापार आकांक्षायोग्यतासंनि
धितात्पर्यज्ञानानि सहकारीणीति शाब्दबोधः फलमिति भाव इति शब्दशक्तिनिरूपणं चतुर्विधं यौगिकं रू
ढं योगरूढं यौगिकरूढं च अवयवशक्तियोगः अवयवमात्रशक्तिं यौगिकं यथा पाचकादिपदं समु
दायशक्तिः रूढिः समुदायशक्तिकं रूढं यथा गोपदं अवयवसमुदायोभयशक्तिकमेकजातीया
र्थं प्रति यौगिकरूढं योगरूढं यथा पङ्कजादिपदं अवयवशक्त्या पङ्कजनिकर्तृत्वेन रूपेण बोधयति समुदायशक्त्या
च पद्मत्वेन रूपेण अतएव समुदायशक्तिरावश्यकी यौगिकार्थरूढ्यर्थयोः स्वातन्त्र्येण बोधकं
यौगिकरूढं यथोद्भिदादिपदं ...पदं स्थलेऽपि त्रिः इति पदनिरूपणम् अथ लक्ष
णा ... लक्षणाबीजं तात्पर्यानुपप
त्तिः अतएव गङ्गायां घोष इत्यत्र तात्पर्यानुपपत्त्या तीरे लक्षणा नान्वयानुपपत्तिः यष्टीः प्रवेशयेत्यादौ ... यष्टिधरेषु लक्षणा अभि
ना ... लक्षणा त्रिधा जहल्लक्षणा अजहल्लक्षणा जहदजहल्लक्षणा
चेति यत्र वाच्यार्थस्यान्वयः नभावः यथा गङ्गायां घोष इति यत्र वाच्यार्थस्याप्य
न्वयः सा अजहल्लक्षणा यथा काकेभ्यो दधि रक्ष्यतामिति ... गमने न्यायः यत्र

वादी

लि॰ वृ॰
५०

पाचैकेदेशावाधेनैकदेशान्वयस्तत्रनीया यथासोयंदेवदत्त इत्यादौ तत्रतद्देशकालविशिष्टस्य
बाधः मत्स्यपुरुषराजपुरुषइत्यत्रराजपदस्यराजसंबंधिलक्षणावत्पुंश्रीहार्यपिलक्षणा यथाचित्र
गुरित्यत्रगोपदस्यगोस्वामिनिलक्षणा चित्रपदसमानार्थगोदृक सेदेः धवलादिरोद्विपीत्यत्र धवलादि
पदयोलक्षणैवप्रकारतयाभासमानवहुत्ववत्तार्थदृष्टित्वेनलक्षणा कर्मधारयेतत्नीलोत्पलमित्यादौतत्लक्षणा निषा
दस्थपतिंयाजयेदित्यत्रापिकर्मधारयेनलक्षणा वेदवोधकत्वाभावादुपपन्नापाणोपपुनस्त्वेदेतत्साधिकारत्वस्यना
त् लक्षणाप्रयोगपीयातान्निविशेषनिषादातिरिक्तस्य दूपरमात् तत्पायरव्यवेत्यपंचहितीयालोपस्यलेदृषिषु
रथिकमेवेलक्षणा घटोनयइत्यत्रप्रभावार्थकनञोघटभिन्नेलक्षणा घटज्ञानमितिप्रत्याख्यानान्नित्य
लक्षणा तयोभयत्रलीत्याद्याख्यानतस्याभावेलक्षणा प्रत्ययीत्यादौधात्वर्थकधातोःप्रकृतिजन्येलक्षणा उ
पदर्शितलक्षणस्य ग्राहक इतिसंक्षेपः तत्त्वगङ्गेशपित्वात्यथानसंभवोस्मभाः ममापिज्ञातेतचैव भवत्यत्र
मतोभवान्नित्यत्वाद्भवतात्त्वात्मनिवोध्योभविष्यतीति वोधार्थज्ञानातुमस्मरणैभेदकल्पकारिका तत्त्वस
त्याणांनसंगतभीवात् यथाग्निकोणाधकरत्वनाणवकोग्निरादृषवेधासौगलितत्वंतरस्मिवेति नैवंमेत्र
तस्मात्सदवभागत्वनात्वंधानत्वकविनसद्गणमतिरेकात् इतिसिद्धान्त नकत्वत्रित्रिपदवयर्थदेशायदेतत

रूप ग्रहः

पुष

तस्मात्तदभावे इति शाब्दबोधाभावेन
[illegible]

[illegible] तथा
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] इति
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]

शाब्दबोधप्रयोजक:

शब्दबोधावृत्तेः व्याहारश्चपुरुष· [illegible] पदजन्यपदार्थोपस्थिते [illegible] ... कर्मत्वमानये
[illegible] नयत्वान्को [illegible]
[illegible] पुरुषो हस्ती
[illegible] प्रमाण [illegible] प्रकृते प्रकृते [illegible] तत्रिगमा
[illegible] प्रमाणं [illegible] द्विविधं वैदिकं लौकिकं चेति वैदिकमी
श्वरोक्त [illegible] प्रमाणं [illegible] वेदे [illegible] ईश्वरोक्तः
अनुकृतेः [illegible] वेदे [illegible] चेतन [illegible]
[illegible] यदि न वाक्यं [illegible] द्वयोर्विषमत्वं
[illegible] प्रमाणं [illegible]
[illegible] प्रमाण [illegible]
[illegible]
[illegible] प्रमाण [illegible] निर्मिता [illegible]
[illegible] प्राय [illegible]

नीलघटवत्किञ्चिदिति शाब्दबोधः क्रमे यथा चैत्रो ग्रामं गच्छतीत्यत्र ग्रामकर्मकगमनानुकूलकृतिमांश्चैत्र इति
बोधः द्वितीयायाः कर्मत्वमर्थः धातोर्गमनमनुकूलत्वं संसर्गः सटोघटेनेकनलमाख्यातस्य कृतिरित्येवं बोधः एवं कर्मणि
याख्याते रथेन ग्रामो गम्यते गमनानुकूलत्वव्यापारवान् रथ इत्येवं बोधः ग्रामो गच्छतीत्यत्र गमनजन्यसंयोगाश्रयत्वं
ग्रामत्वात्पदार्थसंसर्गः तृतीयायाः कारणत्वमर्थः भोक्तृत्वम्
नेदित्यत्र भोजनमनुकूलव्यापारवानिति भोजनविषयकेच्छावान् गच्छतीति बोधः चैत्रेणोपयते तण्डुलः पच्यते चैत्रेणेति
कृतिजन्यपाकप्रयोज्यविक्लित्त्याश्रयस्तण्डुल इति शाब्दबोधः हरिणा इत्येवंविधस्य भगवन्तं सेव धातोः पाकः प्रत्ययार्थ
तो। फलं कर्मत्वमनेकपदार्थे प्राप्ति संयोगो विभिन्नमिति पदार्थान्वयाभासते यथा चैत्रेण तण्डुलं पचति तत्र चैत्रकर्तृक
पाकजन्य स्वार्थं इति बोधः चैत्रः पचतीत्यत्र तण्डुलकर्मकपाकानुकूलकृतिमान् चैत्र इति बोध
२७५ गगनमित्यत्र गगनकर्मक स्थित्यविषयत्वं नानुकूलत्वं कृतिमत्त्वमिति बोधः स्पन्दादिगतिस्त्रीकाम्यते
ष्टं तिसाध्यत्वं निष्पन्नत्वं तृतीयायाः धान्येनेति बोधः अर्थः एवं सर्वत्र प्रथमा
नामार्थ विशेष्यक शाब्दबोधः नैयायिकानां प्रथमान्तार्थमुख्यविशेष्यक एव शाब्दबोधः यथा चैत्रः पच
ति तण्डुलमित्यत्र तण्डुलनिष्ठविक्लित्त्यनुकूलव्यापारानुकूलकृतिमांश्चैत्र इति बोधः सर्वं तण्डुला सत्येनेत्यत्र क्रिया
पुष्टौ च कारणत्वं तस्य गम्यत्वं बोधः पाकः तण्डुलस्येत्यत्र विशेष्यतापूर्वकत्वं कारणत्वं पाकस्य बोधः कर्मणि

४२

[illegible] इतिचेद्' [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] तत्र [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] भवति [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

४२

तथा वदनको... इति मीमांसा...
मत्वतिहं धात... ४९ नियम =

मस्पन्देश्वनर्थक मतेनोक्तदोष नित्यस्येदानीं ... त्तिसाध्यत्वानित्यमिति समादधते यथा... इति चेन् मपि
... प्रतिसंधान ... नित्यस्य ... चाविकमेव ... प्रत्य
पतितत्व ... इति विधिसा नि ... विधिनियमपरिसंख्याविधिभेदात् ... विधिरस्य ति
यथा स्वर्गकामो यजेतेत्यादौ यजनस्याप्राप्तत्वात् ... नियमविधिस्तु द्वितीयः यथा व्रीहीनवहन्तीति ...
... नखनम् ... मुसलावहननस्यैवापि ... सर्वत्र प्राप्तस्य ... विधिरनीम यथा ...
... इति विधीयते ...
पंचमहापंच... इति विधिविभागनिरूपणम् ...
... यजमानः प्रस्तर इति ...
... इति ...
दि इति मन्त्रनिरूपणम् ... प्रमाणान्तरं ... अनुमानादिव ...
...
... इति ...
वदनो दिवा न भुङ्क्ते इति ... दिवा भुञ्जानस्य ... रात्रिभोजनमविना ... भवति इयमेवा

... वाक्य ३
...
... इति

शब्दखण्डाकरादय = ५ स्पष्ट = २ धर्मकामार्थमोक्षाणां कारणं = ५

योपत्रिलतोदेवदत्तो रात्रौ भुंक्ते इत्यनुभवोत्तरार्थापत्तिरेवं मन्या अयदेवदत्तो रात्रिभोजी दिवाऽभुंजानत्वे सति पीन
त्वादिति केवलव्यतिरेकानुमानेनैव तत्सिद्धात्तस्याः किं चिरेकरत्वात् अनुपलब्धेः प्रमाणत्वं निराकृतमेव अकुर
मेयोपि न प्रमाणान्तरं तथाहि संभवः समावनाज्ञो निर्णयात्मकज्ञाने तत्ताहिरोनप्रमाणं यथाखारीत्व
चतुर्दशविद्यासमि भवतीति चतुर्दशविद्यास्व कण्टकादयोर्वेदो सामवेदोपाथर्वणः शिक्षाकल्पोव्याकर
णो ज्योतिषं छन्दो निरुक्तं मीमांसा तर्को धर्मशास्त्रं पुराणमिति विद्याः शास्त्राणि चतुर्दश ऋग्वेदयजुर्वेदसामवेदाथर्व
वेदा तस्मीमांसा तर्कः तर्कस्य वैशेषिकस्यापि तर्कस्य निरूपणं तन्त्र शास्त्रम् उपवेदो
तत्र प्राच्यवाच्य स्कन्दमार्कण्डेयादि वेदेषु स्कन्दपुराणे ... लोकगत व्यासादि कीर्त्यते
स्वागरु प्रमाणादि भेदादष्टादशधा वशिष्ठ कूर्मनारसिंह मन्वादि नारदीय वामनीय हंस तत्त्वसार दौर्वासधर्म
शास्त्रं मानवयाज्ञवल्क्यप्रकाशायवीय कात्यायन माहेश्वर पाराशर मारीच भार्गव विभेदादुपपुराणानि चतुर्विध
नि मयर्व सर्वस्व विद्यमानानि रसवृत्ति षट् संवर्त प्रान्तानपायास्तर्गो तमव्यासलिखितहारीतापस्तम्ब
नहकात्यायनशाण्डिल्यनहरस्मृतिदेवलनारदपैठनसि प्रभृतिकृता निबहूनि धर्मशास्त्राणि तन्त्रान्तर्दशैव
विधा तत्र आयुर्वेदधनुर्वेदगान्धर्ववेदार्थशास्त्रभेदात् उपवेदचतुष्टयं वा कामशास्त्रमुपायुर्वेदान्तर्भाव

मीति चाक्षुषि स्थितया अनुव्यवसायस्य प्रकारत्वा च्चेत न्न धिकबाधिकत्वात्मधर्मान्तराभावः । तत्कदृष्टेरेव विद्धेति
चेत्स्यात्स्यव इतिपत्राप्तमितिनिरोध्यात्मकसभवेनानुमानान्तर्भूत । इष्टत्वदेष्पत्तात्सि अनीन्येति एकमभिमप्रमाणान्तरं कि
त्वनुमानमेव व्याप्तिकः । प्रमाद्यनिश्चये पिन प्रमाणान्तरं किन्त्वनुमानप्रयोजकेवल सर्वत्र यत्र प्रमाणानीमितिसिद्धं एते मात्र
प्रत्यक्षादिप्रमाणव्याप्तिशुद्धप्रतितिवास्याः प्रतिपादकत्वात् । इत्यस्त्विदं मधुतितनत्वयाकरव्यात्मकं प्रामाण्यं स्वतिप्र
कोषरत्वेनेति विप्रतिपत्तिः अत्र ज्ञानमप्रामाण्यप्रकारप्रमाणंत्र ज्ञानगता प्रमाजाद्यकस्वेनयौगप्रामान्यविषयत्वेन प्रामाणिकत्वम् । <u>परमवृत्त्याना मी</u>
वक्तुं वस्तार्थे ज्ञानप्रमाण्यं स्वतो नतिषु प्रामाण्यग्राहकयावत्ता ज्ञानग्राहकस्यानुव्यवसायादि ज्ञानग्राहकं तत्स्वतस्त्वमिति तन्मुख्यस्वराम । ८
दुष्टमेव स्वीयत्वमलपमितिष्वाते एवं गुणगुणाः धर्मकृते इतिभ्रम परमसिद्धस्तान जनकमेति न्ना मोहितीयस्य प्रामाणिकत्वमेति अमानत
वरतविषयत्वमनुमानसामान्यत्र व्यवसायगत प्रामाण्यस्य विशेषत्वेन ज्ञानस्य व्यवसायनिष्ठप्रामाण्यग्राहकत्वे न प्रामाण्यग्रा
हकत्वमनुव्यवसायस्य स आवश्यकीति मामलविति ज्ञानप्रमाणावधारणमसत्यताद्यः तथायं घटवद्भूतलं प्रमाणतामितिज्ञानमपभ्रमस्य
प्रमाणनामुष्टाशीत एवे यु प्रमाइति ज्ञानप्रकारकत्वमसधर्मी घटत्वाद्येन स्व प्रमाणत्वेनग्राह्यमिति प्रमाणमेवसत्ताद्वयः । मतोऽप्रामा
ण्यग्राहकेति सिद्ध साधनवारणाय वादिति तन्मतेनानुव्यवसायेन तद्यप्रामाण्यग्रहे प्रमुते इति चेत् घटमहं जानामीत्यनुव्यव
सायोऽयं घटत्व समवायस्य विषयीकुर्वज्ञानमनि प्रकारीभूतघटत्वमानात्मग्राहकं तत्प्रथमं ज्ञान व्यवसायविषयीकरोति प
रमेति प्रुणेवर्तिप्रकारत्वेन प्रभ्रमैवप्रमाणत्वं तेन स्वतत्त्व प्रमाणप्रमाणत्वमिति मुरारिमिश्रा । अनुव्यवसायात्मकत्वे तव
र्तमानेतन स्वप्रकाशमिति मानज्ञानमेय विषयत्वान्ति पुटीमुन्यते स्वप्रकाशज्ञानमपि तद्भाषात्मान मितरवाहकतित्रा

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] भवति [illegible] पञ्च

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] ११४

[illegible] [illegible] [illegible] इति [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] इति [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] इति [illegible]

इति श्रीसंग्रहवाक्यार्थे [illegible] ... [illegible] धर्मवैशि-
ष्ट्यावगाहि ज्ञानं संशयः १४ इति २

[illegible] धर्मी. स्थाणुर्वा पुरुषो वा इति [illegible] संशयः [illegible]
[illegible] घटत्वपटत्व [illegible] विरुद्धनानाधर्म [illegible] इति
[illegible] उदाहरति यथेति [illegible] साधारणधर्म [illegible]
धर्मी [illegible] विप्रतिपत्ति [illegible] हेतु [illegible]
साधारणो धर्मः स्थाणुत्व [illegible] विरोधः. स्थाणुर्वा पुरुषो वेति
[illegible] शुक्तौ इदं रजतमिति [illegible]
[illegible] इति संशयनिरूपणं विपर्ययं लक्षयति मिथ्याज्ञानं विपर्ययः यथा शुक्तौ इदं रजत-
मिति इति विपर्ययः तर्कं लक्षयति व्याप्यारोपेण व्यापकारोपस्तर्कः यथा वह्न्यभावो व्याप्यः धूमाभावो व्यापकः उदाहर-
ति यदि वह्निर्न स्यात्तर्हि धूमोऽपि न स्यादिति [illegible] विपर्यय [illegible] प्रमाण [illegible]
[illegible] इति [illegible] संशयो मनसि स्थिते [illegible]
[illegible] विपर्यय [illegible]
[illegible] विपर्ययश्च इति तर्कः इति [illegible] स्मृतिं विभजते स्मृतिरपि द्विविधा यथार्थाऽयथार्था च
प्रमाजन्या यथार्था स्वजन्यसंस्कार [illegible] प्रमाण [illegible] अप्रमाजन्याऽयथार्था इत्यर्थः

[illegible] ४ [illegible]

स्मृति

मित्यस्मलोरनतनेनम्रुक्रे 'मरलमयथार्थ इतिमिरुप्राणम् इतिसुहृदंप' स्वसंनिरूपयति सर्वकमनुकूलवेवनीयस्तं
तर्वमनामनुकूलवेदनमलर्णमित्यर्थ' स्वगकृतानमित्यत मृहस्वीमनभवति [illegible] तमतवक्रतिमनुर्मनोऽसाधारणाकारण
कमतोऽमानत्सुखे तच्चसर्वविधं वैषयिकाभिमानिकमानोरथिकाभ्यासकभेदात् विषयसम्पत्तमम प्रकारजप्रथमं रजादि
पत्पथमऽत्यगवीत्विजहितीय विषयथागजातृतीय स्पर्तमक्कारथ्यातिठजलाभवभ्रवेतु, ठीय इतिसुखंनिरूपयाम्
दु खनिरूपयति सर्वेयाप्रतिकूलवेदनीयदु.ख प्रतिकूलत्वचहितत्व दु.खत्वजातिमदधर्ममात्रसाधारणकारणकमु
णोवादु ख इदमपित्सुखवदतुर्विध इतिदु खनि इच्छानिरूपयति इच्छाकाम: काम इतिपर्याय' इच्छाजातीवती
च्छ सातिद्विधा फलेच्छोपायेच्छाच 'फलस्वसादिकमुपायो यागादि' इतीच्छ क्रोधनिरूपयति क्रोधोद्वेष: द्वेषीत्य
नुभवसिद्धद्वेषत्वजातिमान् द्विरुपाधनलानसोगतो वाद्वेष इतिद्वेष' प्रयत्ननिरूपयति कृतिप्रयत्न: प्रयत्नत्व
जातिमानप्रयत्न: सत्रिविध' प्रवृत्तिनिवृत्तिजीवनयोनिभेदात् इच्छाजन्योऽप्रवृत्ति' द्वेषजन्योनिवृ
त्ति' जीवनादृष्टजन्यो[illegible]जीवनयोनि' सचप्रा [illegible] इतिप्रयत्न' धर्मनिरूपयति विहितकर्मज
नटी - न्योधर्म वेदविहितार्थ [illegible] दिनानरूपति इतिधर्म' अधर्मनिरूपय
ति निषिद्धकर्मजन्यस्त्वधर्म' वेदनिषिद्धत्वर्थे सत्त्वभो [illegible] दृष्टमिति कथ्येतवा प्रजाचक'
स्नानजन्योचतान [illegible] वैतन्मशरीरादिक वैत [illegible] ह्रतनाम् चे

धर्म॰ धर्म॰ जीवनयोनि

संस्कारस्त्रिविधः ४

नयत्वमन्यत्कुलमपर्यवसायीत्यनुमानेन लाघवमत्र गुरुत्वात् [illegible] मिदानीं गुणपदार्थं दर्शयति बुद्धी
नां [illegible] मात्रविशेषगुणत्वं बुद्धीत्युपयानित्या अनित्याश्च नित्या ईश्वरस्यानित्या जीवस्य [illegible] प्रथमवधा
रणार्थं इत्यर्थः संस्कारं विभजते वेगो भावना स्थितिस्थापकश्चेति सामान्यगुणात्मविशेषगुणोभयवृत्तिजातिमत्त्वा
पत्तानिमान्संस्कारः द्वितीयतत्तत्समवायिकारणं वेग इत्थं द्विविधः कर्मजो वेगजश्चेति तत्राद्यो नोदनेनाहतक
र्मजन्यः शराद्यौ प्रसिद्धः वेगवत्कपालजन्यघटे द्वितीयः सवेगकपालजन्यवेगजन्यत्वात् आश्रयमाह वेग पृथिव्यादि
चतुष्टयमनोवृत्तिः भावनां लक्षयति अनुभवजन्या स्मृतिहेतुर्भावना आत्मादिवारणाय प्रथमदले अनुभवध्वंस
वारणाय द्वितीयदलं अत्रानुभवजन्यत्वे [illegible] इत्यत्र बोध्यं उद्बुद्धसंस्कारस्य स्वरूपमाह उद्बोधकं च चिंता
दिकं तदुक्तं सदृशादृष्टचिंताद्याः स्मृतिबीजस्य बोधका इति अनयावास्तवसंस्कारे प्रतिसंस्कारणामपि कारणत्वमाश्र
यमाह आत्ममात्रवृत्तिः स्थितिस्थापकं निरूपयति अन्यथाकृतस्य पुनस्तदवस्थापकः स्थितिस्थापकः पृथिवी
मात्रसमवेतसमवेतसंस्कारत्वव्याप्यजातिमत्त्वं लक्षणं बोध्यं आश्रयमाह कटादिपृथिवीवृत्तिः आदिनाकाले
कादेः परिग्रहः इति संस्कारः [illegible] प्रक्रिया [illegible] सिद्धमेव [illegible]
सिद्धकद्रव्यत्व [illegible] भावनान्यविशेषगुणत्वं [illegible] पृथिवीमात्रसमवेत [illegible] इन्द्रियग्राह्यमात्र [illegible] द्रवत्व
भावनात्वविशिष्ट [illegible] स्थितिस्था
पकत्वमन्यसमवेत [illegible] ४

वटत्रिवृत्तिगोत्व =

सत्त्व =

पृथिवीमात्रसमवेत
[illegible] संस्कार
त्वसमवेतत्व
विशेषगुणत्व =

वक्षेगत्वोत्सामान्यवत्त्वं रूपादिचतुष्टयपरत्वापरत्वद्रवत्वस्नेहवेगान्यतमत्वं सिद्धिगुणत्वं शब्दादिदशभावनानाम
मूर्त्तवृत्तिगुणत्वं सख्यादिपंचकं मूर्त्तामूर्त्तोभयवृत्तिगुणत्वं एकत्वमिन्नविशेषिकपृथक्त्वभिन्नपृथक्त्वसंयोगविभाग
नामनेकवृत्तिगुणत्वं तदन्येषां गुणानामेकैकवृत्तिगुणत्वं रूपादिचतुष्टयशब्दान्यतमत्वं बाह्यैकैकेन्द्रियग्राह्यसंख्यादि «गुरुत्व»
गुरुत्वस्नेहवेगानां द्वीन्द्रियग्राह्यगुणत्वं बुद्ध्यादिषट्कभावनान्तमतीन्द्रियग्राह्यगुणत्वं गुरुत्वधर्माधर्मस्थितिस्थापक
भावनानामतीन्द्रियगुणत्वं रूपादिकगन्धरसयोगादि चतुष्टयमध्यमवरिमाणैकपृथक्त्व संयोगविभागत्व गुरुत्वस्नेहवेग
स्थितिस्थापकानामकारणगुणपूर्वकत्वं शब्दबुद्ध्यादिविशेषगुणानामकारणगुणपूर्वकत्वं संयोगविभागयो
कर्मासमवायिकारणत्वं कारणगुणसमवायिकारणत्वं च संयोगविभागयोः कारणभावनानामसमवायिकारणत्वं
बुद्धीच्छाप्रयत्नद्वेषभावनानां निमित्त गन्धस्पर्शत्वविशेषणपरिमाणं सुखदुःखद्वेषधर्माधर्मनिमित्तकारणमविकारण
तद्विकारणमौ संबंधगर्भ त्वं सुधर्म पूर्वकत्वं इतिगुणसाधर्म्यवैधर्म्ये कर्मणामेकत्वं स्वरूपमाह चलनात्मकं कर्म तत्सूत्रमनुदीरित
मेवत्राह अवियतत्वमिति ऊर्ध्वदेशसंयोगहेतुरुत्क्षेपणं अधोदेशसंयोगहेतुरपक्षेपणं शरीरसंनिकृष्टसंयोगहेतु
रपकुंचनं विप्रकृष्टसंयोगहेतुप्रसारणं अनियतदेशसंयोगहेतुर्गमनं संयोग तस्यासमवायिकारणमुत्क्षेप
णमिति एवमपि गमनत्वमात्मेन्द्रियानुकूलान्यत्वात् गमनत्वेगमनमिति इतिकर्मवि
रूपणम् सामान्यमिहरूपयति नित्यमेकमनेकानुगतं सामान्य सामान्यमाह द्रव्यगुणकर्मवृत्ति तत्तद्विधं ६०

रमपर च घर मञ्जा [illegible] कार्यत्वादि [illegible] मन्तर्म न [illegible] ॥ विशेषविनिरूपयति ॥ [illegible] विशे
[illegible] तेका स्वतीत्यावर्तकस्तर्थः ॥ [illegible] विशेष्यमिन्न [illegible] ॥ [illegible] विरुपयति [illegible] समवाय स्वातमाह
[illegible] नन्वयुतसिद्धयोरेव किं [illegible] माह ॥ यथो [illegible] एकमपरा श्रित मेवावतिष्ठते तावयुतसिद्धौ [illegible]
[illegible] तावेवायुतसिद्धौ [illegible] यथोर्दयो [illegible] अन्यतरेकम परा श्रितमेवावतिष्ठते इति [illegible]
[illegible] कपाल [illegible] तमेवावतिष्ठते [illegible] अयुतसिद्धावित्यर्थः [illegible] विनश्यदवस्था [illegible] अयुतसिद्धत्वलक्षणा [illegible]
[illegible] विनश्यदिति उदाहरति [illegible] क्रिया [illegible] विशेषा [illegible] ति
[illegible] प्रागभाव [illegible] यति ॥ [illegible] प्रागभाव [illegible] प्रथमवत्तं [illegible] १२ = [illegible]
द्वितीयदले ॥ नन्वप्रागभाव [illegible] कालिकसंबन्ध [illegible] ॥ कार्य [illegible] प्रतियोगिसमवायि [illegible] कपाल नष्टे [illegible]
कारणेऽवर्तते इत्यर्थः ॥ अथ प्रागभावं [illegible] विनाशी [illegible] सत्वाम [illegible] ध्वंसेन नास्ति [illegible] प्रागभावश्च [illegible]
[illegible] इह कपाले घटो भविष्यतीति प्रतीतिरपि तत्र मानं ॥ [illegible] ध्वंसं निरूपयति ॥ [illegible] अपन्ना [illegible]
[illegible] कार्यस्य कार्यस्योत्पत्त्यनन्तरं [illegible] कारण [illegible] विषयः ॥ [illegible] [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] संसर्गावच्छिन्न [illegible]
१८ पृष्ठोक्त प्रतियोगिताकोऽभावो [illegible] इति ॥ [illegible]
[illegible] १२ - ९८ - [illegible]
[illegible]
[illegible] प्रतियोगिताकोऽन्योन्याभावः [illegible]

घटाभाव ३

साम ३ चा घटद्वयोः प्रागभाव
द्वयोः [illegible] माला [illegible] प्रतीति [illegible]

[illegible] प्रतियोगिता [illegible] प्रतियोगिताक [illegible]
[illegible] द्वितीय [illegible] ध्वंसस्य [illegible]
[illegible] प्रागभाव [illegible] प्रतीति
[illegible] प्रतियोगिता [illegible] विशेषाभाव [illegible]
घटाभावाभाव [illegible] द्वितीयाभावो भाव [illegible] घटाभावे [illegible]
योर्भेद घटाभा [illegible] प्रथमाभाव [illegible] घटाभाव [illegible]
वस्वरूपः [illegible] अन्योन्याभाव [illegible] अन्योन्याभाव [illegible]
[illegible] जाति [illegible]
[illegible] पदार्थ [illegible]
अनभाव [illegible] संसर्गः
[illegible] प्रमा [illegible] द्रव्य [illegible]
[illegible] प्रमा [illegible]
[illegible] धर्माधर्म [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]

कश्चिदभ्यस्यति [illegible] मनुष्यशरीरस्य [illegible] न
[illegible] तत्स्वगुणे [illegible] तु [illegible] सचतु-

प्रतिज्ञाहेत्वादि [illegible] [illegible] दुष्यादौ [illegible] य

[illegible] वेदुष्यादौ [illegible] प्रतिज्ञा [illegible] तर्कस्वगुणे [illegible]

[illegible] मुणे [illegible] कथावादस्वरूपे [illegible] [illegible]
ऐ हेत्वाभासाश्च [illegible] [illegible]

निग्रहस्थानानि दृष्टान्तधर्माभ्यनुज्ञा [illegible] तत्र प्रतिज्ञाहानिः। प्रतिज्ञान्तरं प्रतिज्ञाविरोधः। प्रतिज्ञासंन्यासः।
विधः हेत्वन्तरमर्थान्तरं निरर्थकमविज्ञातार्थमपार्थकमप्राप्तकालं न्यूनमधिकं पुनरुक्तमननुभाषणमज्ञानमप्रतिभा मतानुज्ञा विक्षेप-
पर्यनुयोज्योपेक्षणं निरनुयोज्यानुयोगः। अपसिद्धान्तो हेत्वाभासाश्चेति चतुर्विधा [illegible] ॥ ननु

[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
इति संक्षेपः ॥ इत्यनुमानं ॥ [illegible] इति

मीमांसकाः नित्यसुखाभिव्यक्तिरिति तदेकदेशिनः अहंकारविच्छेदो दासोऽस्मीति मात्सर्यता. तु ज्ञानकर्म
समुच्चयवादिनः प्रभवत्विध्यानकिञ्चिदस्य स्वरूपताधिगतादि निवेदालिन. मारस्य सालोक्यसामीप्यसायुज्यभेदा
सर्वार्थधर्मादि सगुणोपासकाः अपराधीनतैनिवार्यका: कडर्गतिरित्यपिकेचित्. नत्सर्वधीमतोचिंतनीयं च नैयायिकानां
चित्तज्ञानोत्पत्तिक विशेषगुण ध्वंसः आत्यन्तिकत्वेच ह्लत्समानाधिकरणदुःखप्रागभावासमानकालीनत्वं एव
विशतिदुःखाविशारीरं यद्यपि विशेषगुणः यद्दुःखः सुखंदुःखंचेति दुःखस्यच क्रियाच्छरीरा
दो मोक्षतु. एवं तथाचात्माधारेदृष्टवाः स्तीतस्वोमततत्त्वोनित्यव्याप्तिलब्धइतिश्रुते रात्मज्ञानं साधन
सिद्धत्वादन्यसाधनमतलसाधनत्वे पदार्थज्ञाने सत्ताघटीति एवं सति तत्त्वज्ञाने जाते पापी एषु ज्ञानाद्वा
त्मलीनत्वाभिमान रूपमिथ्याज्ञानस्यनाशः तेन दोषाभावः तेन प्रवृत्त्यनुत्पत्तिः तन्तलकालीन
शरीरेणाकामस्य हेमयाभोगातत्त्वज्ञानाभ्यां प्रारब्धकर्मणोनाशः ततो जन्माभावः ततोमोक्षः
निक्रमः नित्यनैमित्तिके रेवकुर्वाणो दुरितक्षयं ज्ञानेच विमलीकुर्वन्नभ्यासेन च पाचयेत्. अभ्या
सात्पक्वविज्ञानं कैवल्यं लभतेनरः इत्यादिवचनात्. तमेव विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्य